

Rapportage haalbaarheidsonderzoek duurzaam wijkwarmtenet in Kerkelanden/Hilversum

Deelrapport 3 Bewonersparticipatie en sociale haalbaarheid van een collectief warmtenet in Kerkelanden (definitief)

HET coöperatie, Sabine Leijgraaf en Jeroen Pool

Hilversum, 28 januari 2021

Dit deelrapport maakt onderdeel uit van het project "Haalbaarheidsonderzoek naar aquathermie en een publiek warmtenet in Kerkelanden" uitgevoerd door HET, Firan en Waternet. Het onderzoek is mogelijk gemaakt door een bijdrage van de gemeente Hilversum en provincie Noord Holland, ter beschikking gesteld onder beschikking nummer 610192.

INHOUDSOPGAVE

Management Summary Bewonersparticipatie	4
Aanpak participatieproces	5
Bevindingen	5
Tweede ronde bewonersavonden	6
Conclusies	6
Adviezen aan de gemeente	7
1 Inleiding en opdracht: Opzet bewonersparticipatie als toets sociale haalbaarheid	8
1.1 Visie op bewonersparticipatie en draagvlakopbouw	8
1.2 Gebiedsbepaling, woningbezit en doelgroepen	8
1.3 Inbreng en rol Gemeente Hilversum	10
1.4 Warmtebedrijf van de wijk	11
2 Gevolgde aanpak: optimale informatie en bewonersparticipatie als basis voor draagvlak	13
2.1 De HET Participatieladder en de participatiematrix	13
2.2 Informeren als eerste stap: inzet van communicatiemiddelen in de wijk	14
2.3 Werkvormen voor effectieve informatie en participatie	14
2.3.1 De brede bewonersbijeenkomsten, in twee rondes	14
2.3.2 De wijklankbordgroep en verder	15
2.3.3 Energieloket in de wijk en andere participatie-activiteiten	15
2.3.4 Informatiemarkt en andere sessies	15
2.4 De participatiematrix	15
3 Resultaten en bevindingen	17
3.1 De bewonersavonden, ronde 1:	17
3.1.1 Communicatie voorafgaand aan haalbaarheidsonderzoek: uitnodigen bewonersavonden	17
3.1.2 Verloop eerste drie bewonersavonden februari 2020	17
3.1.3 Resultaat van de eerste serie bewonersavonden	18
3.1.4 Overkoepelend beeld eerste ronde avonden en vervolgstappen	18
3.2 Klankbordgroep en bijeenkomsten	19
3.2.1 Verloop en dynamiek klankbordgroep	19
3.2.2 Overkoepelend beeld van de klankbordgroepen	20
3.2.3 Ontstaan wijkinitiatief Kerkelanden en opstart Ver-KEN	20
3.3 Verloop en resultaten andere participatie-werkvormen	21
3.3.1 Straat/hofjesgesprek	21
3.3.2 Webinar klimaatverandering - 29 juni 20	21
3.3.3 Informatiemarkt isoleren	22
3.3.4 Energie-ochtend vrouwen met niet-Westerse achtergrond	22
3.4 De tweede ronde bewonersavonden	23

3.4.1	Verloop en dynamiek 2 ^e ronde bewonersavonden	23
3.4.2	De mening van de wijkbewoner gepolst: enquête	23
4	HET haalbaarheidsonderzoek in de media	25
5	Conclusies en adviezen: Is een collectief warmtenet in Kerkelanden vanuit bewoners gezien haalbaar (te maken)	26
5.1	Bereik in de wijk	26
5.2	Conclusies	26
5.2.1	Draagvlak in Kerkelanden voor een duurzaam warmtenet	27
5.2.2	Omgang met weerstanden en twijfels	27
5.2.3	KBG ontwikkelt door tot Ver-KEN	27
5.3	Adviezen: strategie voor een versterkt draagvlak in de wijk (voorlopig)	27
	Bijlage: overzicht enquêteresultaten twee ronde bewonersavonden december 2020	29

Management Summary Bewonersparticipatie

Dit belangrijke onderdeel van het haalbaarheidsonderzoek richtte zich op de vraag hoe het idee voor het voeden van een duurzaam wijkwarmtenet met warmte uit het Vreelands kanaal wordt gewaardeerd in de wijk, bij woningeigenaren en andere belanghebbenden, zoals huurders en hun verhuurders, de woningbouwcorporaties. Omdat de warmtetransitie 'achter de voordeur' komt, en woningeigenaren zelf bepalen wat er in hun eigen woning (bij particulieren) of woningbezit (bij verhuurders) gebeurt, is de wijze waarop eigenaren en verhuurders aankijken tegen een collectief duurzaam warmtenet essentieel. Informatievoorziening, voeding van de meningsvorming met betrouwbare en toetsbare informatie over alternatieven, en het betrekken van huurders en verhuurders bij de planvorming is dus van essentieel belang.

Om daar invulling aan te geven hebben we actief alle bewoners (eigenaren en huurders, en hun verhuurders) benaderd en gesproken, op meerdere momenten in het proces. Overigens is onze aanpak op een aantal momenten en manieren doorkruist door de Corona-situatie: voorziene sessies en bijeenkomsten zijn vervallen of zijn online gehouden, wat de intensiteit en wellicht effectiviteit ervan heeft beperkt.

Overzicht participatiematrix

De corona-situatie heeft vooral ook op participatievlak een aantal beperkingen gegeven: meetings zijn uitgesteld of afgezegd, het energieloket heeft een tijdje niet gedraaid, fysieke meetings waren er een paar keer en de twee ronde bewonersavonden hebben we, hoewel niet optimaal als vorm, helaas online moeten houden.

Corona heeft ook de aandacht afgeleid van het klimaat. Het greep direct in op de levens van met name ouderen. 34% van de bewoners van Kerkelanden is 65 jaar of ouder. We hebben door deze situatie dus niet de breedte en diepgang kunnen bereiken die we vooraf voor ogen hadden.

Aanpak participatieproces

Voor de bewonersavonden hebben we in totaal 3244 adressen in Kerkelanden (zonder het bedrijventerrein), verdeeld over 3037 woningen, tweemaal benaderd¹. En tussentijds is een serie informatie- en participatie-activiteiten ontplooid, via de ontwikkelde participatiematrix. Deze was bedoeld om enerzijds de meningsvorming onder bewoners te voeden met relevante informatie, vooral ook uit de andere onderdelen van het onderzoek, en anderzijds om de mening van bewoners en reacties op voorstellen mee te nemen in de verdere uitwerkingen.

Bij de start van het onderzoek zijn de woningbouwcorporaties direct betrokken, vanwege hun grote aandeel woningen in de wijk. Zij hebben het onderzoek met belangstelling gevolgd en ze waren op zowel de eerste als de tweede ronde voorlichtingsavonden aanwezig, dus bij de start en bij de toetsing van de resultaten van het onderzoek.

Hoewel het initiatief voor dit haalbaarheidsonderzoek langere tijd voorbesproken is met de gemeente en in afstemming is ingediend voor cofinanciering door de provincie noord Holland (wat is gelukt), heeft de gemeente echter expliciet aangegeven niet op te treden als de opdrachtgever van het haalbaarheidsonderzoek. Wel heeft ze het voorstel van de initiatiefnemers (Waternet, Firan en HET) willen faciliteren. Om die reden heeft de gemeente het onderzoek niet een 'officiële inbedding' willen geven via een brief aan de bewoners. HET heeft uit naam van het consortium de uitnodigingen voor de bewonersavonden tweemaal huis aan huis laten verspreiden in de wijk. De tweede keer hebben 10 wijkbewoners vrijwillig gezorgd voor verspreiding ervan.

Bevindingen

Bewonersavonden ronde 1

De drie bewonersavonden in februari 2020 zijn goed bezocht; ongeveer 165 bewoners waren aanwezig bij de presentaties over de opzet van en benaderingen in het haalbaarheidsonderzoek. Vooral de eerste avond verliep met enige spanning, omdat een dag voorafgaand aan die avond er in de wijk huis-aan-huis een pamflet was verspreid door een buurtbewoner. Het pamflet riep op om naar de avond te komen en 'tegen te stemmen'. Wij kregen het ook onder ogen. We hebben op de avond zelf begrip getoond voor de zorgen die in de wijk leven. Het haalbaarheidsonderzoek is er zelfs juist op gericht die in beeld te brengen als onderdeel van het polsen van de meningen in de wijk. Ook hebben we duidelijk gemaakt dat het niet aan de onderzoekers is om beslissingen te nemen, maar de gemeente, op basis van de bevindingen. De avonden verliepen geboeid en informatief; er waren veel vragen, waar we de tijd voor namen om zo goed mogelijk te beantwoorden. Van alle vragen en antwoorden is een Q&A gemaakt, die we hebben geplaatst op de website² en naar deelnemers onder de aandacht hebben gebracht bij het verslag dat iedereen heeft ontvangen achteraf.

Klankbordgroep en ontstaan Ver-KEN

We hebben gemiddeld 1x per maand (in totaal 7 keer) overleg met de leden van de klankbordgroep gehad (KBG). In de loop van de bijeenkomsten is dit een vaste groep bewoners geworden, die actief meedachten en kritische vragen stelden.

Na een aantal bijeenkomsten van de KBG is, rond mei- juni geleid is met een kerngroep van enthousiaste deelnemers, een aantal verdiepingssessies gehouden over hun ambities met de wijk. Het enthousiasme bleek groot en de ambities hoog. Dit heeft in het najaar geleid heeft tot de oprichting van Ver-KEN, de Vereniging Kerkelanden Energie Neutraal, als duurzaam bewonersinitiatief in Kerkelanden. De wijk is zichzelf dus gaan organiseren, een belangrijke opbrengst van het participatieproces dat zich ook uitstrekt naar de verdere toekomst.

Overige informatie en participatie-activiteiten

Andere informatie- en participatie-activiteiten betroffen:

¹ Van de totale woningvoorraad, Daarbij is 36% in particulier eigendom, 42% is in bezit van een van drie woningbouwcorporaties - Dudok Wonen, De Alliantie of Het Gooi en Omstreken - en 22% is in bezit van overige particuliere verhuurders.

² Dit is terug te vinden is op onze site, onder kerkelanden/archief.

- webinar Grootouders voor het Klimaat
- informatiemarkt isoleren
- het energieloket

Een aantal activiteiten is wegens de Corona-situatie helaas niet uitgevoerd.

Met deze activiteiten hebben we een redelijk deel van de woningeigenaren in de wijk (ook indirect) bereikt. Naar schatting zo'n 250 tot 300 bewoners hebben op enigerlei wijze actief deelgenomen aan de geplande activiteiten.

Tweede ronde bewonersavonden

Tijdens de tweede ronde van twee bewonersavonden begin december 2020 hebben we de wijk geïnformeerd over de resultaten van het haalbaarheidsonderzoek, in technische en financiële zin, en qua wijkorganisatie rond het warmtebedrijf. Ofwel, wat zijn de opties om zo'n warmtenet technisch te realiseren, hoe ziet dat er dan qua infrastructuur in de wijk uit, is het betaalbaar en hoe kun je het effectief organiseren in de wijk? Hierover hebben de consortiumpartners presentaties verzorgd, als basis voor de deelnemers om te kunnen reageren. Bij deze online sessies waren beide keren zo'n 20 bewoners aanwezig, naast vertegenwoordigers van gemeente en woningbouw.

De deelnemers waren zeer belangstellend, maar zeker ook kritisch. Dat bleek uit vragen en commentaren tijdens en na de presentaties en bij de gestructureerde vragen die we in een 'poll' hebben gesteld (zie bijlage bij rapport). Hierop hebben totaal 26 bewoners reactie gegeven: dat geeft geen representatief beeld van de wijk, maar het geeft wel een richting aan.

Als hoofdbeeld uit de reacties komt naar voren dat de meeste bewoners (althans onder de aanwezigen) open staat voor aansluiten op een duurzaam warmtenet als dat beschikbaar zou komen. De duurzaamheid van het warmtenet speelt daarbij een rol. De prijs voor duurzaam verwarmen is – natuurlijk – een belangrijke factor; toch geeft ook een fors aantal respondenten aan dat ze ook willen aansluiten als het warmtenet duurder zou zijn dan nu. Dit is een belangrijke indicatie, omdat veel partijen (zoals de woningbouwcorporaties dat uitgangspunt – niet duurder dan nu) stevig omarmen vooralsnog.

Daarnaast vinden de bevroegde bewoners het isoleren van hun huizen van primair belang; ze zetten dit als aanpak op de eerste plaats. Dat is begrijpelijk, want per direct te effectueren, en het is ook een stap waar niemand spijt van krijgt.

Deze invalshoek wordt ook door de Ver-KEN – die zich presenteerde op de twee avonden om onder de aandacht te komen en meer aanhang te krijgen in de wijk – onderstreept. Ze zet hier structureel op in en wil steeds meer wijkbewoners meekrijgen om voor de lange termijn isolatiemaatregelen te nemen. De burgerbetrokkenheid in de wijk is hiermee veel sterker geworden en zal komend jaar naar verwachting verder groeien. Dit is een belangrijk winstpunt van het ingezette participatieproces.

Conclusies

We kunnen uit dit deelproject een aantal conclusies trekken.

- Qua proces zijn er belangrijke stappen gezet en is er draagvlak opgebouwd. Er zijn rondom het warmtenet, vooral het technisch optimaal scenario en de financiering, nog veel open vragen en bedenkingen. Men is ook benieuwd naar andere, nieuwe bronnen van duurzame warmte. Die vielen buiten de reikwijdte van het onderzoek, het geeft de bewoners nu het idee geen keuze te hebben. En kiezen uit één optie voelt niet als een keuze. Vanuit de wettelijke kaders, de Transitievisie warmte, die de gemeente voor de wijk formuleert, is ook nog onduidelijkheid. De komende periode gaat de gemeente daarin keuzes maken.
- Qua inhoud is er in de wijk een zekere interesse om samen een warmtebron te ontwikkelen en te organiseren. Daarbij is een belangrijk uitgangspunt om het betaalbaar te laten zijn voor iedereen in de wijk. Er is vooral draagvlak om eerst samen te gaan isoleren, een prima investering zolang er nog geen definitieve keuze is gemaakt voor verdere ontwikkelingen.
- De primaire reactie van weerstand bij de start van het onderzoek in februari was in december weggeëbd. Die weerstand was voorstelbaar en invoelbaar, er was nog heel weinig

bekend. Angst en felle reacties zijn dan te plaatsen. We kunnen niet met zekerheid stellen dat we die gevoelens volledig hebben kunnen wegnemen. We hebben mails waarin zorgen, andere zienswijzen omtrent klimaatverandering/energietransitie werden geuit serieus genomen en altijd zo zorgvuldig mogelijk beantwoord. Wat we kunnen vaststellen is dat de weerstand in de tweede ronde van bewonersavonden niet is teruggekomen.

- Vanuit de KBG en de tweede ronde bewonersavonden is duidelijk naar voren gekomen dat er serieuze, en welbedoachte vragen zijn bij de voorstellen die door het consortium zijn gepresenteerd. Dat is geen weerstand of twijfel, wel een vorm van actief meedenken en kritisch reflecteren. Dat is waardevol, en dient ook in het vervolg van het proces een plek te krijgen.
- Eén van de centrale resultaten van dit deelproject is de totstandkoming van de Ver-KEN (met support van HET) als doorontwikkeling van de klankbordgroep. Met die groep enthousiaste wijkbewoners als vertegenwoordiging van Kerkelanden is voor beleidsmakers (gemeente, regio) en grotere stakeholders (WoBoCo's) een serieuze gesprekspartner ontstaan. Dat geldt ook voor het consortium, mocht dat in de gelegenheid komen de voorliggende plannen in een volgend stadium van ontwikkeling te brengen.
- De Ver-KEN gaat zich de komende tijd verder ontwikkelen en ervaring opdoen. Dat zal in beginsel meer en breder gericht zijn op verduurzaming van de wijk om vervolgens later de weg in te slaan naar energieneutraal. De samenwerking tussen HET en Ver-KEN zal een basis vormen voor effectieve benadering van de wijk en haar bewoners.

Adviezen aan de gemeente

We sluiten deze deelrapportage over het participatieproces en de draagvlakopbouw rond het duurzame wijkwarmtenet af met een aantal adviezen voor vervolg. Het proces vergt nog (vele) verdere stappen.

1. We adviseren om het in gang gezette proces en de ontstane dynamiek in de wijk te blijven voeden en stimuleren. Dat kan via gerichte support voor de wijkgroep Ver-KEN en hun voorlopige koers op het bevorderen van isolatie-activiteiten.
2. Betrek Ver-KEN bij te organiseren bijeenkomsten in de wijk als het gaat om de Transitievisie Warmte. Vooraf overleg met hen effent het pad naar draagvlak. Onderhoud en voed de relatie met Ver-KEN, in informatief opzicht, door nieuwsbrieven, website etc., en in communicatief opzicht.
3. Geef antwoord op openstaande vragen en luister naar wensen, vooral ook in technisch en financieel perspectief. Een groot deel van de vragen in de tweede ronde bewonersavonden vloeide voort uit de behoefte aan meer duidelijkheid in afwegingen en keuzes, die de gemeente voor de wijk zal maken.
4. Stem af met centrale stakeholders, zoals de woningbouwcorporaties en de particulier verhuurders. Net zoals de bewoners is er ook bij deze groepen behoefte aan duidelijkheid qua technisch optimale scenario's en financiële gevolgen. Huurders zijn als doelgroep in dit proces maar mondjesmaat benaderd en geconsulteerd. Met meer duidelijkheid voor de betrokken verhuurders kan deze grote groep bewoners beter meegenomen worden in het proces.
5. Geef een duidelijke kijkrichting aan en communiceer die helder naar betrokkenen, zowel de bewoners als de andere stakeholders. De in het proces meerdere keren geformuleerde terughoudende opstelling (gemeente is alleen medefinancier en facilitator) heeft – vooral in het begin – de nodige vragen opgeroepen over de status van het project en de rol en belangen van het consortium.

1 Inleiding en opdracht:

Opzet bewonersparticipatie als toets sociale haalbaarheid

1.1 Visie op bewonersparticipatie en draagvlakopbouw

In dit deelrapport doen we verslag van de verrichte activiteiten rond bewonersparticipatie en draagvlakopbouw, als basis om tot uitspraken te komen over de haalbaarheid van het duurzame warmtenet Kerkelanden vanuit het perspectief van 'de gebruikers'. In de woningen vindt ten slotte de overstap plaats van de verwarming op aardgas naar verwarming met duurzame warmtebronnen. Dat betekent dat de eigenaren bereid moeten zijn om het warmtenet als alternatieve bron van hun woningverwarming te accepteren en adopteren, en – op het moment dat het warmtenet daadwerkelijk aangelegd is – ook over te gaan tot aansluiting op dat warmtenet.

Zeker zolang de optie om de huidige verwarmingsketel te blijven gebruiken er nog is, gaat het om vrijwilligheid in die overstap. Dat betekent dat het opbouwen van draagvlak voor die overstap van groot belang is, zodat de overstapbereidheid gemaximeerd wordt. Zover is het nu nog niet: in deze haalbaarheidsstudie kunnen we alleen maar een basisidee geven van de ontvangst van het concept van het duurzame warmtenet bij bewoners en andere stakeholders; daarbij zijn de woningbouwcoöperaties (WoBoCo's) de belangrijkste, gezien hun grote aandeel woningen in de wijk (1200, ofwel 36%). Zij spreken vanuit hun eigendom en beheer van de woningvoorraad voor hun huurders.

Het 'pakket' waarover woningeigenaren en WoBoCo's hun mening en voorkeur moeten bepalen is tweeledig:

- Wil ik wel of niet aansluiten op een duurzaam warmtenet als dat beschikbaar zou komen? Daarbij gaat het natuurlijk om de prijs, maar ook om praktische aspecten als:
 - aard en ervaring van de warmte;
 - noodzakelijke stappen zoals plaatsing van de afleverset;
 - manier van omgaan met warm tapwater, voor koken en douchen;
 - en natuurlijk om de waardering van duurzaamheid in warmtevoorziening.
- Wat is ervoor nodig om te kunnen aansluiten? Daarbij zijn vooral de isolatie-opdracht (qua aard, omvang en kosten) van belang. De veronderstelde graad van energiezuinigheid van de woningen vertaalt zich naar de noodzakelijke temperatuur van te leveren warmte: meer isolatie = lagere temperatuur warmte-aanlevering, en andersom. Bij het bepalen of inschatten van de beste balans hiertussen gaat het qua isolatie om de te maken kosten, het gedoe, de haalbaarheid gezien de aard en leeftijd van de huizen en de planning ten opzichte van al gedane (recente) investeringen, zoals een net geplaatste nieuwe gasketel.

1.2 Gebiedsbepaling, woningbezit en doelgroepen

Het haalbaarheidsonderzoek heeft betrekking gehad op de wijk Kerkelanden in Hilversum zuid. Daarbij is een onderverdeling gemaakt in het woningbouwgedeelte, ten westen van de Kerkelandenlaan, en het bedrijventerrein Franciscusweg, dat in de volksmond en de formele wijkdemarcatie ook bij Kerkelanden wordt gerekend. Deze onderscheiden delen zijn aangeduid als fase 1 en fase 2, waarbij het haalbaarheidsonderzoek zich heeft beperkt tot fase 1. De implicatie van die keuze voor het onderdeel participatie en draagvlakopbouw is geweest dat er geen inspanningen zijn gepleegd om de bedrijven te consulteren.

Figuur 1 Kaart Kerkelanden, met fase 1 en fase 2

Wel zijn de bedrijven in het winkelcentrum geconsulteerd, via de vastgoedbeheerder van de eigenaar, Cushman en Wakefield, die optreedt in het belang van Syntrus Achmea, die het winkelcentrum sinds 2015 in eigendom heeft en stevig heeft gerenoveerd. Ook 75 woningen boven de winkels vallen onder dit bezit.

Naast deze vastgoedeigenaar en beheerder zijn er meerdere andere grote vastgoed-eigenaren en beheerders. Dat zijn natuurlijk vooral de sociale woningbouwpartners Dudok, De Alliantie en Gooi- en omstreken. In bijgaande figuur staat het woningbezit van de corporaties aangeduid: dat is een vrij fors deel, 38%³.

³ Er zijn in totaal 3244 adressen in Kerkelanden, verdeeld over 3037 woningen. Daarbij is 36% in particulier eigendom, 38% is in bezit van een van de corporaties en 22% in bezit van overige huurpartijen (bron: <https://allecijfers.nl/buurt/kerkelanden-hilversum/>)

Figuur 2: woningbezit van de drie corporaties in Kerkelanden

Naast de corporaties is een aantal commerciële vastgoedbeheerders actief in Kerkelanden, met particuliere sector verhuur. Zo zijn Vestada en ASR in de wijk vertegenwoordigd, ASR als eigenaar van de vijf flats in de Bonifaciuslaan, Vestada met de flat op de Kapittelweg. Met beide is emailcontact geweest dan wel telefonische afstemming.

Qua doelgroepen in dit haalbaarheidsonderzoek zijn, vooral vanuit draagvlakopbouw en participatie, in principe alle groepen of hun vertegenwoordigers benaderd. Met de woningbouwcoöperaties is vooral op bureau niveau overleg geweest. In de afstemming over het meenemen van huurders als doelgroep is daarbij door de WoBoCo's de positie gekozen dat ze niet actief wilden aansturen op voorlichting of meningspeiling onder huurders in dit stadium van haalbaarheidsverkenning: Pas als er meer helderheid over de contouren van de plannen en de positie van de gemeente is bereikt, acht men dat opportuun.

Van de particuliere woningeigenaren hebben we met ASR getracht contact te krijgen maar dat is niet gelukt. Wel hebben we via de huurdersvereniging informatie gekregen over de serieuze en ambitieuze verduurzamingslag die ASR twee jaar geleden in de Bonifaciusflats heeft doorgevoerd. Met Vestada hebben we uitgebreid gesproken over hun duurzame ambities bij de nog in voorbereiding zijnde plannen voor renovatie, hetgeen – naar hun zeggen – als voeding meegenomen zou worden bij de uitwerking van die plannen.

Met het winkelcentrum hebben we diverse keren mailcontact gehad, maar was er geen basis vooralsnog voor verdere afstemming. Wel werd duidelijk dat de eigenaar van het winkelcentrum zich aan het oriënteren is inzake verduurzaming; er liggen plannen voor het plaatsen van zonnepanelen op de daken. Qua warmtevoorziening wordt het winkelcentrum voorzien via een gasketel van één van de naastgelegen VvE's⁴.

1.3 Inbreng en rol Gemeente Hilversum

Het initiatief tot het haalbaarheidsonderzoek is al weer even terug genomen door de partijen van het consortium. Hierbij heeft HET als lokale pleitbezorger in eerste instantie (vanaf medio 2017) een trekkende rol gehad, vanuit haar visie en beleid dat bijdragen aan de lokale energietransitie

⁴ Op basis van mailverkeer met Cushman en Wakefield.

voor een belangrijk deel vorm dient te krijgen in projecten rond opwekking van duurzame warmte. Hierin is in de loop van 2017 en 2018 in eerste instantie aansluiting gezocht en gevonden bij (het toenmalige) Alliander DGO (later FIRAN), waarmee diverse verkennende overleggen met de gemeente zijn gevoerd. Deze zijn verbreed naar Waternet toen de visie zich ontwikkelde dat gebruik maken van TEA (Thermische Energie uit Afvalwater) in Hilversum oost (vanuit de rwzi) kansrijk zou kunnen zijn. Daar kwam later de optie van TEO (Thermische energie uit Oppervlaktewater) naast, vanuit het ingeschatte potentieel van het Vreelands kanaal. Na diverse rondes van idee- en planontwikkeling door het consortium is een eerste voorstel voor het haalbaarheidsonderzoek aangekaart bij de gemeente in de vorm van een projectvoorstel/offerte, eind 2018.

Na diverse gespreksrondes met de gemeente op ambtelijk niveau trad er kort voor de zomer 2019 een versnelling op in de meningsvorming over het voorstel. Aanleiding hiertoe waren de twee wijkavonden die HET organiseerde als voorlichting voor een actieve groep Kerkelanders rond de Zwinglilaan over verduurzaming. Hierbij was de gemeente uitgenodigd als spreker (de toenmalige programmamanager Energietransitie). Het enthousiasme op die avonden vanuit de wijkbewoners leidde tot de verstrekking van een zogenaamde 'vooropdracht' aan het consortium, met als tweeledig doel:

- Het ondersteunen van de gemeente bij het aanvragen van provinciale subsidie voor de rest van het projectvoorstel (geleverd, de aanvraag is in september 2019 ingediend en kort daarop gehonoreerd);
- Het opzetten van verdere wijkconsultaties om de mening van de wijkbewoners en andere stakeholders te polsen, op basis van nadere informatie over de contouren van een mogelijk wijkwarmtenet.

Na de toekenning van de subsidie van PNH is vervolgens een verschuiving opgetreden in de opstelling van de gemeente, vanuit de ervaren noodzaak eerst de rol van de gemeente in wijkwarmteprojecten verder te laten uitkristalliseren. Ondertussen was vanuit de gemeente opdracht verstrekt aan een extern bureau om de gemeente te ondersteunen bij het formuleren van de (vanaf 2021) wettelijk verplichte Transitievisie Warmte (TVW). Ook speelde de voorbereiding van een aanvraag in het BZK-programma Aardgasvrije Wijken (PAW) een rol: bij de weging van de twee alternatieve projecten (De Meent en Kerkelanden) is daaruit in het voorjaar van 2020 de keuze voortgevloeid die aanvraag voor De Meent in te dienen⁵.

Daarmee verschoof de gemeentelijke aandacht en hield de gemeente afstand naar het project in Kerkelanden. De gemeente heeft zich, in januari 2019, bij de aanloop en praktische voorbereiding van de eerste serie bewonersavonden, meer terughoudend opgesteld ten opzichte van het Kerkelanden-onderzoek. Dit uitte zich onder meer door het nemen van afstand bij de uitnodiging naar de bewoners, die – zo was eerst de bedoeling – mede vanuit de gemeente zou worden ondersteund. Daarmee kwam veel extra werk bij het consortium te liggen in de distributie van de uitnodigingen.

De discussie met de gemeente die hierop volgde leidde ertoe dat de rol van de gemeente is geformuleerd als 'medefinancier en facilitator', en expliciet niet als opdrachtgever van het haalbaarheidsonderzoek. Daarmee werd ook de 'statuur' van de avonden meer amorf dan vooraf was voorzien.

Deze benadering vanuit de gemeente is tijdens het verdere verloop van het haalbaarheidsonderzoek gehandhaafd, tot aan de afronding waar we nu voor staan. Daarmee is de status van het initiatief zoals het begonnen is: een initiatief van burgers die in het consortium sterk gemotiveerde partners heeft gevonden. Wel is de burger-betrokkenheid vanuit de wijk veel sterker geworden, als resultante van het project. In hoofdstuk 3 staan we hier bij stil.

Wat dit betekent voor de duiding en het gebruik van de bevindingen zal na de rapportage moeten blijken, en zal wellicht afhangen van de hoofdlijnen in de al genoemde TVW en de daarop gebaseerde vervolgstappen van de gemeente.

1.4 Warmtebedrijf van de wijk

Er zijn diverse niveaus te onderscheiden van intensiteit van participatie: van mee-weten tot mee-doen; de ultieme vorm van participatie en actieve, praktische en financiële deelname in een wijkwarmtebedrijf. Als dit een wijkwarmtebedrijf in of met mede-eigendom van de wijk is, wordt de levering van duurzaam warmte een proces van, voor en door de wijk. Om die reden heeft HET

⁵ Dit vergde veel ambtelijke capaciteit, maar dat was niet zonder effect: de aanvraag is november 2020 toegekend.

specifiek aandacht besteed aan de manier waarop zo'n wijkwarmtebedrijf gestalte zou kunnen krijgen, ook weer vanuit de vraag of dat een haalbare (en natuurlijk wenselijke) zaak zou zijn. Daarover presenteren we in een separaat deelrapport de aanpak, bevindingen en aanzetten tot verdere ontwikkeling (Annega en Pool, 2020).

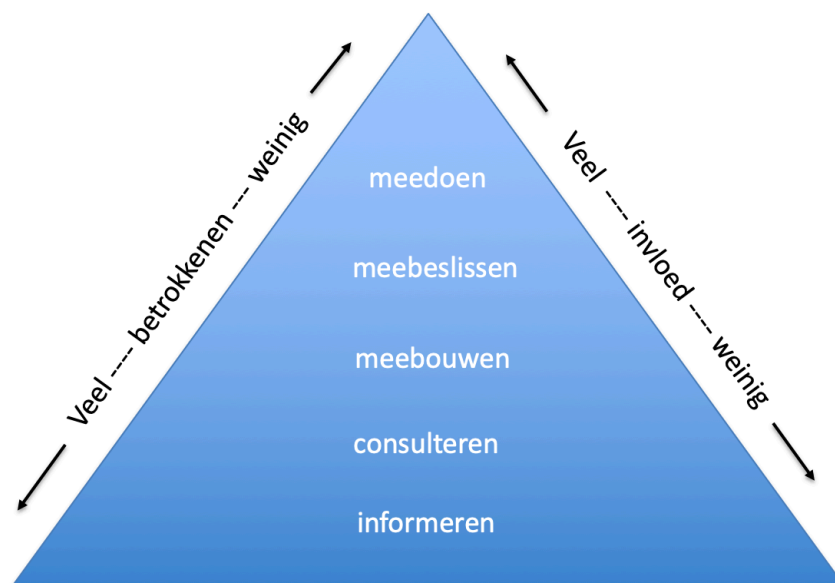
2 Gevolgde aanpak: optimale informatie en bewonersparticipatie als basis voor draagvlak

Er is een grote overeenstemming in den lande dat voor de slagingskans van het realiseren van een warmtenet een effectieve vorm van participatie essentieel is. Zonder effectieve participatie geen warmtenet. Bewoners en andere belanghebbenden (ook wel stakeholders) worden in hun dagelijkse doen en laten, en in hun portemonnaie, geraakt door een andere manier van verwarmen. Het streven om via de aanleg van duurzame warmtenetten bij te dragen aan het afremmen van de klimaatverandering en de weg naar aardgasvrij te bewandelen, raakt bewoners en vergt hun actieve medewerking. Dat is zeker zo bij particuliere eigenaren, die ten slotte – in een vrij land als Nederland – zelf bepalen hoe ze hun huis verwarmen. Voor huurders ligt dat anders, omdat hun huisbaas, de WoBoCo of hun particuliere verhuurder, een grote stem heeft als gebouweigenaar en investeerder. Maar ook huurders hebben een grote stem in hoe hun verhuurder zich hierin opstelt, via de huurdersverenigingen en op basis van de spelregels die wettelijk zijn vastgelegd inzake hun betrokkenheid bij en invloed op besluiten over hun huis/gebouw. In dit haalbaarheidsonderzoek hebben we ons echter vooral gericht op de particuliere eigenaar. Bij hem of haar komt de opdracht neer om te isoleren en om eventueel anders te gaan verwarmen. Ook de kosten/investeringen liggen direct bij de eigenaar op tafel (los van subsidies).

2.1 De HET Participatieladder en de participatiematrix

Bij aanvang van dit deelproject hebben we de HET participatieladder opgesteld, om grip te krijgen op de diverse vormen en niveaus van participatie.

HET-participatieladder

Op basis van deze ladder hebben we invulling gegeven aan het hele participatieproces gedurende het project.

De treden op de ladder hebben we vervolgens in een tijdsas uitgezet, waardoor een matrix ontstond. Deze matrix was onze leidraad voor het invulling geven aan de participatiestappen. We beschrijven die hieronder qua aanpak, de bevindingen komen terug in hoofdstuk 3.

Beperkingen vanuit Corona

De corona-situatie heeft vooral ook op participatievlak een aantal forse beperkingen gegeven in het haalbaarheidsonderzoek: meetings zijn uitgesteld of afgezegd, het energieloket heeft een tijdje niet gedraaid, fysieke meetings waren een tijd lang onmogelijk en de twee ronde bewonersavonden hebben we, hoewel niet optimaal als vorm, helaas online gehouden.

Corona heeft ook de aandacht afgeleid van het klimaat. Het greep direct in op de levens van met name ouderen. 34% van de bewoners van Kerkelanden is 65 jaar of ouder. We hebben door deze situatie dus niet de breedte en diepgang kunnen bereiken die we vooraf voor ogen hadden.

2.2 Informeren als eerste stap: inzet van communicatiemiddelen in de wijk

Het eerste niveau van participatie is weten wat er speelt. De term 'warmtenet' roept bij mensen wel een bepaald beeld op, maar de mate waarin iedereen daar een gelijk beeld bij heeft is niet duidelijk. Informatie over wat we in het haalbaarheidsonderzoek onder een warmtenet verstaan was dus vanaf het begin essentieel. Zowel op onze website als in artikelen en vooral in de eerste ronde bewonersavonden hebben we veel aandacht besteed aan toelichten wat een duurzaam warmtenet is en op welke manier dat werkt.

Waar komt de duurzame warmte vandaan, hoe wordt het opgeslagen, hoe komt dat op de juiste manier in de huizen? En vooral ook: welke opties zijn er? Want er is niet slechts één vorm van warmtenet, er zijn vele varianten mogelijk. Op basis van die keuzeruimte dient gekeken te worden welke meest optimale vorm er in een bepaalde situatie naar boven komt drijven. Dat was ook de hoofddoelstelling van het haalbaarheidsonderzoek: bekijken welke vorm van warmtenet de grootste slagingskansen zou hebben.

Via de bewonersavonden en via informatie via wijkbladen (het Groene Boekje, het wijkorgaan dat vanuit de Koepel wordt uitgegeven 2 x per jaar), via reguliere wijkbladen (Gooi- en Eembode, Gooi- en Eemlander) en sociale media (vooral onze website en via Nextdoor) hebben we geregeld informatie over het onderzoek verschaft en opgeroepen tot deelname.

2.3 Werkvormen voor effectieve informatie en participatie

2.3.1 De brede bewonersbijeenkomsten, in twee rondes

In twee rondes hebben we de hele wijk uitgenodigd om mee te praten en mee te denken met de ideeën achter het wijkwarmtenet.

- Ronde 1 betrof vooral het kennisnemen van de invalshoeken en eerdere ervaringen met warmtenetten, vooral met de specifiek voor Kerkelanden voorziene opwek-technologie, namelijk thermische energie uit oppervlaktewater, ofwel TEO.
- Ronde 2 betrof de afsluitende serie online bijeenkomsten, die in december 2020 zijn gehouden. Wegens de aanhoudende Corona-beperkingen kon dit helaas niet in fysieke bijeenkomsten worden georganiseerd.

In deze tweede ronde zijn vooral de ruwe uitwerkingen aan de orde geweest, als resultanten van de verschillende deel-analyses inzake haalbaarheid. De bevindingen over technische, financiële, organisatorische en sociale haalbaarheid zijn hier gepresenteerd en aan de bewoners voorgelegd voor bespreking, reflectie en reacties. Vanuit het perspectief van draagvlak is deze tweede ronde dus het *piece de resistance* om te polsen hoe de wijk aankijkt tegen de op dat moment meest haalbare vorm van een duurzame wijkwarmtevoorziening en hoe ze die meest haalbare voorstellen waardeert en weegt.

2.3.2 De wijkklankbordgroep en verder

Als vervolg op de bewonersavonden hebben we een meer structureel overleg met een groep wijkbewoners opgezet, zodat we de vervolgstappen en het voortschrijdend inzicht in het project stapsgewijs konden bespreken en toetsen aan de reacties van deze bewoners.

Deze groep van in eerste instantie 15 bewoners is 7 keer bijeengeweeat, en is in de loop van die bijeenkomsten ingedikt tot een kerngroep van 7-8 bewoners.

2.3.3 Energieloket in de wijk en andere participatie-activiteiten

Vanaf het begin van het project is erop ingezet om een informatiepunt op te zetten, in de vorm van een energieloket. Dit heeft vanaf april 2020 gedraaid: een paar keer – als dat mogelijk bleek – in winkelcentrum Kerkelanden of bij De Koepel, maar voor de meeste tijd als online loket. Ook nu nog draait dat loket, dat open is voor alle vragen van bewoners over verduurzaming, isolatie en warmte-opwekking.

Op deze manier wilden we met onze doelgroep in verbinding blijven staan en hen tips en adviezen geven op het gebied van energiebesparing. Ook was de intentie om in het directe contact met de bewoners te horen hoe men denkt over de toekomst van een warmtenet voor de wijk, dus als aanvullende informatiebron over 'de temperatuur van het water' in de wijk.

Ook was de verwachting dat, als we wekelijks met het energie-loket aanwezig zouden zijn in de wijk, het balletje meer zou kunnen gaan rollen, en de participatie op een organische wijze tot stand zou kunnen komen en daarmee meer gestalte zou krijgen van onderop.

We hebben er ook over gedacht – in samenspraak met de klankbordgroep – om een film te organiseren, met een spreker ter introductie en enthousiasmering. Dat is helaas niet gelukt.

Ten slotte wilden we een gerichte activiteit voor bewonersgroepen organiseren, die niet zo gemakkelijk te bereiken zijn in de energietransitie, in samenspraak met Versa Welzijn. Zij hebben via maatschappelijk werkers in de wijk toegang tot bewoners. We hebben erop ingezet om in samenwerking met maatschappelijk werk en met taalcoaches een sessie te beleggen om de moeilijker te bereikbare doelgroepen in eerste instantie van informatie te voorzien: in het grotere geheel het plaatje schetsen van klimaatverandering en energiebesparing, en kort melden wat we voor onderzoek in de wijk aan het doen zijn. Dit is wel verschillende keren ingezet, maar uiteindelijk niet geslaagd.

2.3.4 Informatiemarkt en andere sessies

Op 26 september is, ter voeding van de bewoners inzake isoleren van hun huizen, een informatiemarkt gehouden in de Emmaus-kerk. Deze is bij de voorbereiding in het kader komen te staan van de collectieve inkoopactie isolatiemaatregelen vanuit de regionale samenwerking onder de vlag van Energie Verbonden. Vier bedrijven die daarin meedoen hebben via stands informatie gegeven over hun aanpak/producten en hun aanbod.

2.4 De participatiematrix

Bij elkaar geven de dubbele serie bewonersavonden, met daar tussenin alle wijk- en bewonersgerichte activiteiten, een matrix van bewonersparticipatie (zie figuur hieronder). Daarin is de wijk meegenomen in een convergerend proces, op basis van de steeds meer helder wordende contouren van het duurzame warmtenet. De voortschrijdende inzichten in de deelstudies over technische en financiële haalbaarheid en de activiteiten rond het wijkwarmtebedrijf waren hier voedend bij. De deelstappen zijn getoetst, vooral in de klankbordgroep, en de feedback is meegenomen in de vervolgstappen.

Overzicht participatiematrix

3 Resultaten en bevindingen

In dit hoofdstuk geven we de bevindingen weer van de serie informatie- en participatie-activiteiten die we in de loop van het project hebben ontplooid.

3.1 De bewonersavonden, ronde 1:

3.1.1 Communicatie voorafgaand aan haalbaarheidsonderzoek: uitnodigen bewonersavonden

In de communicatie aan de wijkbewoners hebben we vooraf, voor de aftrap van het project (januari 2020), uitgebreid afgestemd met de gemeente. We vroegen de gemeente om een begeleidende brief te schrijven, waarin het haalbaarheidsonderzoek werd aangekondigd. Zo'n begeleidende brief van de gemeente zou een kader bieden aan de bewoners: dit is een onderzoek dat in uw wijk plaatsvindt, de gemeente heeft er weet van en geeft dat een plek in de eigen visieontwikkeling. Dat zou voor de bewoners helder maken op welke manier de gemeente aankijkt tegen het onderzoek en hoe ze met de resultaten om willen gaan. Er bleek echter uiteindelijk geen steun te zijn voor zo'n begeleidend schrijven van de gemeente.

Ook met de WoBoCo's is afgestemd over hun rol bij de bewonersavonden en het uitnodigen van huurders. De keuze van de corporaties was op dat moment dat het te prematuur was om mede uit hun naam huurders aan te schrijven. Dat is ook niet gebeurd.

Vanuit die situatie heeft HET, namens het consortium, een uitnodiging opgesteld en verspreid in de wijk: via huis-aan-huis flyer en een aantal middagen posten in het winkelcentrum.

In de tekst hebben we vermeld: *"Dit onderzoek heeft geen gevolgen voor uw woning. De woningbouwcorporaties De Alliantie, Dudok Wonen en Het Gooi en Omstreken zijn op de hoogte van dit onderzoek. De provincie Noord Holland en de gemeente subsidiëren het."*

De uitnodigingen zijn huis-aan-huis verspreid. Om er nog meer bekendheid aan te geven, is op woensdag- en zaterdagmiddag eind januari nog geflyerd in het winkelcentrum en we hebben een advertentie in de Gooi & Eemboed geplaatst.

3.1.2 Verloop eerste drie bewonersavonden februari 2020

In januari 2020 zijn drie avondsessies gehouden waar in totaal 165 wijkbewoners aan hebben deelgenomen⁶. Voor alle drie de bijeenkomsten hebben zich veel bewoners aangemeld. De opkomst op de eerste bewonersavond was overtekend, rond de 75 mensen in een zaal waar er ongeveer 55-60 in kunnen. Een aantal mensen had zich niet vooraf via mail opgegeven, we verwezen hen naar een andere bewonersavond.

Bij de deur werden alle mensen persoonlijk begroet. Veel mensen hadden het pamflet bij zich, dat ze ons lieten zien om ons ervan op de hoogte te stellen. We verwelkomden iedereen op de bewonersavonden en benoemden dat we wisten van de zorgen in de wijk, dat ons programma voorzag in ruimte voor vragen, zorgen, tips en opmerkingen. Velen waren bereid te luisteren. Een dag voorafgaand aan de eerste bewonersavond (6 februari 2020) werd bekend dat er in de wijk huis aan huis en via Facebook een pamflet was verspreid in de wijk. De kern van de weerstand was: *"Wij als inwoners hebben geen invloed op wat er gebeurt. Anderen gaan geld verdienen en het kost ons geld, onze gezondheid en ons comfort."* We probeerden hierover nog op de dag zelf een

⁶ Het publiek bestond voor het overgrote deel uit oudere bewoners (veelal stellen) hetgeen past bij de relatief oude bewonerspopulatie: 34% van de bevolking van Kerkelanden is 65 jaar of ouder. zie <https://allecijfers.nl/buurt/kerkelanden-hilversum/>

gezamenlijk standpunt te ontwikkelen. Wat te doen met weerstand uit de wijk op de bewonersavond?

Onze instelling op de bewonersavond was gebaseerd op begrip voor de zorgen, die bewoners hebben, we vragen aan bewoners wat zij willen weten en zien, we zijn transparant. Dit is een eerste onderzoek, gestart vanuit de coöperatie. We willen weten of dit überhaupt een goed idee is. Als er zorgen zijn over gezondheid, kosten etc. kan dit ook onderzocht worden. We zijn er niet om te zenden/overtuigen, maar om te informeren/op te halen ("samen nadenken", als opstap naar "samen besluiten"). We hadden ook de afspraak gemaakt om niet in discussie te gaan tijdens de sessie, we zouden mensen uitnodigen om na de sessie/op een ander moment hun inzichten te delen met ons, de partners in het onderzoek.

3.1.3 Resultaat van de eerste serie bewonersavonden

Tijdens de presentaties van de drie partners (totaal 50 min) waren er – begrijpelijkerwijs - veel vragen. Doorgaans gingen deze over nadere uitleg en toelichting. Op de eerste bewonersavond bleken daarnaast enkele (zeer) kritische mensen in de zaal te zitten, die vanuit een ander perspectief het onderwerp bleven belichten. Andere bewoners hebben op enig moment aangedrongen op het korthouden van die discussies, omdat ze de overige vragen en toelichtingen begonnen te storen.

Er zijn zelfs deelnemers tussentijds weggegaan. Bij navraag bleek dat te zijn omdat ze het zonde voor ons vonden, voor onze inzet, soms ook waren ze het cynisme/'gezever' zat.

Een paar kritische burgers zijn op onze uitnodiging om na afloop van de eerste bewonersavond met ons in gesprek te gaan, ingegaan.

Voor de vragen en zorgen is ruim de tijd genomen. Veel vragen konden goed beantwoord worden. Al met al is de eerste bewonersavond in hoofdzaak rustig en informatief verlopen. Veruit de meeste aanwezigen waardeerden de informatie en de inspanningen om dat open en transparant voor het voetlicht te brengen. Dat bleek ook uit het applaus aan het eind van de avond (voor de inzet van de presentatoren).

Desalniettemin is het goed oog te houden voor de sluimerende onvrede en onrust die er bij sommige bewoners leeft, en daarop in te spelen. We weten niet om welk deel van de bewoners het gaat. Zoals het leek, is het vooral een kleine maar luidruchtige groep. Maar ook dat is niet te verwaarlozen⁷.

Op de tweede en derde bewonersavond hadden we wederom een grote opkomst. De bewoners dachten kritisch mee; er was kennis en kunde in de zaal. De betrokkenheid was groot. Op de derde en laatste bewonersavond werd wel nog even gerefereerd aan het verspreide pamflet (zie boven), maar de onrust die het op de eerste avond veroorzaakte was verdwenen.

Op de avonden is gevraagd naar de positie van de gemeente in dit project. Omdat er vooraf weinig bereidheid was aanwezig te zijn, heeft de projectleider hier het standpunt van de gemeente herhaald, namelijk dat ze geen opdrachtgever is, maar facilitator en medefinancier. En dat de gemeente de bevindingen mee zal nemen in de op te stellen TVW. Meer helderheid vanuit de gemeente was voor de aanwezigen welkom geweest.

Naar aanleiding van de eerste avond hebben we de presentaties aangescherpt. De partners wisten nu beter en gericht informatie te geven, waar de aanwezigen behoefte aan hadden: concreet, proberen met meer cijfers zaken inzichtelijk te maken en aandacht voor het effect op het klimaat. Dit bleek goed te werken.

3.1.4 Overkoepelend beeld eerste ronde avonden en vervolgstappen

Al met al is met deze eerste serie informatie- en inspraakavonden een stevige basis gelegd. Meer dan 150 wijkbewoners hebben kennisgenomen van het initiatief, de gedachten daarachter en de verdere aanpak. Ze hebben in groten getale hun eerste reacties kunnen geven en dat ook gedaan. Dat was in hoge mate vanuit nieuwsgierigheid en ook in grote mate positief: er is vele keren

⁷ De grootste critici zijn op de eerste bewonersavond tot het eind gebleven. Met hen is ook nagesprek gevoerd, waarbij bleek dat veel weerstand voortkwam uit algemene veronderstellingen over warmtenetten en commerciële belangen daarbij: bij nadere toelichting bleek men daarover genuanceerder te denken. Na afloop van de avonden hebben we contact gezocht met de criticasters om verder te praten. Hierop is niet verder gereageerd.

aangeven dat er zorgen zijn rond het klimaat. Natuurlijk hebben we vele vragen gehoord en er serieus kennis van genomen. Deze zijn allemaal opgenomen en van antwoord voorzien, en op de HET-website geplaatst onder **Veelgestelde vragen**, zie <https://www.hetcooperatie.nl/veelgestelde-vragen/>

Achteraf zijn de verslagen van de avonden en het overzicht van vragen en antwoorden aan alle deelnemers gestuurd. De verzorgde presentaties zijn op de HET-website geplaatst, zodat de deelnemers of degenen die niet aanwezig konden zijn, ook kennis hebben kunnen nemen van het haalbaarheidsonderzoek en de voorziene stappen daarin.

3.2 Klankbordgroep en bijeenkomsten

Op onze oproep tijdens de eerste ronde bewonersavonden om deel te nemen in een klankbordgroep (KBG) hebben zich ruim vijftien mensen opgegeven. Met hen hebben we de verdere stappen in het haalbaarheidsonderzoek besproken en de verdere wijze van wijkparticipatie vormgegeven. Deze groep is in totaal 7 keer bij elkaar gekomen, in verschillende bezettingen. Eerst waren er meer aanwezigen, uiteindelijk is een vaste groep van 7-8 deelnemers vrij consequent bij de KBG-meetings geweest. Deze groep heeft kritisch meegedacht en meegebouwd aan wat voor de wijk een haalbare en betaalbare vorm kan worden voor duurzame warmte.

3.2.1 Verloop en dynamiek klankbordgroep

Begin maart hadden we een eerste fysieke bijeenkomst samen met de leden van de klankbordgroep. We merkten dat het niet gemakkelijk was om het consultatieproces te stroomlijnen. Bewoners hadden hun eigen ideeën over de toekomst van hun wijk, over duurzame warmte en de inzet van een nieuwe energiebron. Om slagen te kunnen maken en mensen te laten meedenken, zochten we gezamenlijkheid.

Een goede start:

Deze eerste bijeenkomst heeft een paar dingen duidelijk gemaakt. Er kwamen ideeën uit de groep om de participatie in de wijk te vergroten. Ook kon de KBG zich vinden in de volgorde van aanpak:

- stap 1 Isoleren, isoleren!;
- daarna pas stap 2 Opwekken, met zon!
- stap 3 Infrastructuur, gelet op capaciteit elektriciteit en duurzaam opgewekte elektriciteit.
- En ten slotte stap 4 Fasegewijs opschalen.

We sloten af met de stellingname dat het vooral van belang is dat de bewoners aangeven wat ze zelf willen. Vanuit HET hechten we eraan dat ze zelf sturing kunnen gaan geven aan dit onderzoek, dat ze er een project van en voor de wijk van gaan maken om een stap verder te komen.

Corona-pauze en herstart KGB: online sessies

Vervolgens kwam het onderzoek drie maanden stil te liggen vanwege Corona. In die periode hadden we eind april voor de tweede keer een meeting met de klankbordgroep, de eerste online. De groep meedenkers, nu in een andere samenstelling, kwam met concrete, praktische ideeën over een duurzaam Kerkelanden door het delen van *best practices*, zoals die van de Zwinglilaan. Ook tijdens de derde meeting (begin juni) werd er veel gedeeld met elkaar over ervaringen. Er is een beginnend toekomstperspectief over de aanpak die deze 'kerngroep' voor ogen heeft. Er ontstaat een initiatief om de koppen bij elkaar te steken (zie par 3.3).

Een vierde online meeting van de klankbordgroep eind juni wordt praktischer ingestoken. We kunnen de eerste ruwe tussenresultaten, de ins & outs van een concept wijkwarmtebedrijf (voortgang uit het separate deelproject hierover), aan de leden willen voorleggen. De KBG stond hier in principe positief tegenover, maar voorzichtig, omdat de voorlopige insteek, uitleg en gegeven informatie nog wat te dun was om een bepaalde richting te kiezen voor zo'n wijkwarmtebedrijf. Zo misten de leden een risico-inventarisatie. Deze feedback was prima en welkom, en is verder meegenomen door de deelprojectleider.

Tijdens de vijfde meeting eind september presenteerde Waternet de voorlopige resultaten aan de KBG over de bronopties duurzame warmte. Voor het mogelijk maken van het warmtenet moet er bijna 45/50% aan energie (bij piekbelasting) ingestopt worden en dat is in het begin nog grijs,

fossiele brandstof. Dat is een flinke tegenvaller, luidt de algemene mening van de klankbordgroep.. Dat roept de vraag op: 'zal het een betaalbare variant kunnen worden voor de wijk?'

In de berekening is door Waternet en Qirion uitgegaan van een collectieve aansluiting op een 70 graden (midden temperatuur MT) warmtenet. Dit valt de leden van de KBG ook tegen. Er zijn al woningen goed geïsoleerd en zelfs een flat (Bonifaciuslaan) is compleet verduurzaamd. Het adagium 'Isoleren, isoleren, isoleren, dat is altijd goed om te doen', blijkt bij dit MT-concept beperkt nodig te zijn. Dat strookt, naar de mening van de KBG, niet met de duurzaamheidsopdracht om zo min mogelijk energie van buitenaf te betrekken.

Na een aantal KBG-sessies beginnen de leden vertrouwd te raken, zowel met elkaar als met de begeleiders. De groep volgt de resultaten van het onderzoek nauwgezet. Op de zesde meeting, eind oktober, worden de opties infrastructuur door Firan/Qirion gepresenteerd: hoe gaat het warmtenet er in de wijk uitzien: waar kan de technische ruimte geplaatst worden, de vele leidingen voor transport, de clusterverdeling van de wijk en hoe komen de aansluitingen in de woningen tot stand etc. Er blijken nog veel zaken niet voldoende uitgewerkt. Ook hier geldt dat we een nieuwe online meeting zullen organiseren voor een completer concept.

Tijdens deze meeting vroegen we de KBG-leden ook om mee te denken over een enquête. We willen graag weten wat de bewoners vinden van het warmtenet zoals dat gepresenteerd wordt begin december. Men stelde voor om op de uitnodiging een korte samenvatting en een paar vragen te zetten, zodat bewoners weten wat ze kunnen verwachten. En het idee ontstond dat bewoners zelf de uitnodiging verspreiden in de eigen buurt. Een mooi voorbeeld van samen de schouders eronder zetten. Tien vrijwilligers hebben samen in de hofjes/straten de uitnodigingen voor de bewonersavonden verspreid. Dit geeft aan dat er een duidelijke verbinding is ontstaan met de KBG-leden en ze zich verder willen inzetten.

Tijdens de zevende en laatste meeting eind november is het een soort generale repetitie voor de partners. Over het opzetten van een wijkwarmtebedrijf wordt meer informatie gegeven over de voor- en nadelen van de verschillende opties, zoals het oprichten van een stichting of een BV. Hier worden ook kritische vragen gesteld: Hoe staat het met de ervaringen met het warmtenet in Purmerend? Een compleet advies voor een wijkwarmtebedrijf blijkt moeilijk te geven aangezien er meerdere factoren meespelen: het is afhankelijk van financiering en welke keuze maakt de gemeente met inachtneming van de dan geldende wetten/instrumenten voor het opzetten van een wijkwarmtebedrijf. Er is dus in dit stadium geen finale keuze te maken.

Uit het inmiddels completere financiële plaatje voor het warmtenet komt naar voren dat het concept warmtenet voor Kerkelanden bijna zeker duurder zal uitvallen dan het huidige aardgasnetwerk. Dat gegeven, stelt de onderzoeker die dit inbrengt, is een gegeven dat overal in Nederland bij vergelijkbare projecten speelt, en dat bredere erkenning verdient. Dat is voor de KBG niet zo makkelijk te accepteren.

3.2.2 Overkoepelend beeld van de klankbordgroepen

De klankbordgroep heeft een belangrijke rol vervuld in het haalbaarheidsonderzoek. Hoewel gehinderd door de Corona-situatie en de noodzaak tot veelal online overleg en afstemming, heeft deze groep actief en kritisch meegedacht, en daarmee mede richting gegeven aan het haalbaarheidsonderzoek en vooral ook de uit te voeren bewonersparticipatie-activiteiten.

Ze zorgden er daarmee voor dat er door de expert-partners vaker en diepgaander naar onderdelen van het warmtenet is gekeken.

De kritische blik van de KBG heeft er mede voor gezorgd dat de bewonersavonden in december een compleet beeld opleverden van een concept warmtenet voor de wijk.

Bij de afsluiting van het traject is er geen 100% eenduidige steun in de KBG voor de voorgestelde variant van het warmtenet: technische opties zijn nog onvoldoende doorgerekend en doorgesproken, en de innovatie-opties blijven een invalshoek waarmee de leden willen dat er rekening wordt gehouden. Wel is er ruime steun voor de noodzaak om ambitieus te verduurzamen en actief mee te blijven denken en werken aan een haalbare duurzame warmtevoorziening.

3.2.3 Ontstaan wijkinitiatief Kerkelanden en opstart Ver-KEN

Een deel van de klankbordgroepleden is – mede geïnitieerd door en ondersteund vanuit HET – een eigen overleg gestart. Dit is stapsgewijs verbreed met niet-klankbordgroepleden, tot een totaal van

7 deelnemers. De kern hierbij is geweest het streven naar een proactieve en ambitieuze aanpak van verduurzaming in de wijk. Via een serie sessies met voeding vanuit HET is hier een basis gelegd voor de doelstelling om toe te werken naar een energieneutraal Kerkelanden.

Na een aantal sessies en de nodige discussies tussen deelnemers heeft dit initiatief ook een label en naam gekregen: Kerkelanden Energie Neutraal, ofwel Ver-KEN. De 'Ver' staat daarbij voor Vereniging, de werkvorm en formele vormgeving waar men in eerste instantie voor kiest. In het verslag over de Klankbordgroep – zie paragraaf 3.2 – zijn nadere details over het ontstaan van het bewonersinitiatief te lezen. De initiatiefgroep krijgt steeds meer vorm en wil zelfstandig doorgroeien. HET en Ver-Ken werken complementair, ofwel aanvullend, dat wil zeggen in nauwe afstemming naast en met elkaar. Zo gaat de Ver-KEN gebruik maken van de inzet en expertise van energiecoöperatie HET, via de energiecoaches en andere aanpakken, zoals energie-avonden.

Eind september heeft Ver-KEN zich voor het eerst publiekelijk gepresenteerd, op de Informatiemarkt Isoleren. Daar hebben Ver-KEN-ers contact gelegd met een aantal bewoners uit de wijk die zich aan het initiatief hebben verbonden, onder meer door contactpersoon te zijn voor hun straat/hofje.

Bij de tweede ronde bewonersavonden (zie onder 3.4) heeft de Ver-KEN zich kort gepresenteerd, als onderdeel van de terugkoppeling over participatie vanuit de wijk: dat leverde ook nog weer een aantal reacties op van deelnemers die op de hoogte wil worden gehouden. Eind 2020 zijn er grofweg 15 Kerkelanders die de Ver-KEN kennen en er in enige vorm bij betrokken willen zijn.

Dit staat naast, of is aanvullend op, het al eerder in gang gezette buurtinitiatief Zwinglilaan in Kerkelanden. Daar is in het buurtje van 80 huizen, door een groep actieve buurtbewoners en met steun van HET⁸ (en gefaciliteerd door de gemeente, via de buurtcoördinator en vanuit het buurtbudget) een serie activiteiten opgestart rond energietechnische woningopnames, warmtescans, en oriëntatie op collectieve inkoop van zonnepanelen en isolatiemaatregelen. Ook is in samenwerking met HET eerste capaciteitsopbouw gepleegd, in kennisoverdracht en het trainen van energiecoaches.

3.3 Verloop en resultaten andere participatie-werkvormen

3.3.1 Straat/hofjesgesprek

HET heeft in de klankbordgroep een aanbod gedaan om in een straat/hofje een energiegesprek te faciliteren met als doel om mensen gezamenlijk mee te nemen in de energietransitie. Bij nader inzien bleek dit voorstel niet haalbaar, omdat de toen geldende coronamaatregelen dit niet toelieten (maximaal 2 personen thuis ontvangen).

Een energie-avond/straatgesprek heeft ongeveer 6 à 7 personen nodig uit verschillende huishoudens voor de dynamiek en uitwisseling van ideeën met elkaar.

En een andere reden is, dat zo'n energiegesprek ook een stap verder gaat dan de scope van dit haalbaarheidsonderzoek. Aangezien de energietransitie na dit onderzoek doorgang zal blijven vinden, zal dit aanbod op een later moment alsnog gedaan worden in samenwerking met Ver-KEN.

3.3.2 Webinar klimaatverandering - 29 juni 20

In maart stond de lezing van 'Grootouders voor het Klimaat' gepland waarvoor de wijk op de bewonersavonden in februari reeds werd uitgenodigd. De lezing van 'Grootouders voor het Klimaat' stond in het kader van de klimaatverandering. De doelgroep is specifiek de oudere medemens. Omdat 34% van de bewoners in Kerkelanden ouder is dan 65 jaar, leek ons dat een terechte specifieke aandacht voor deze groep, die traditioneel ook niet bekend staat als meest open voor verandering.

⁸ Dit initiatief vloeide voort uit het project energieavonden dat HET in 2019 in gang heeft gezet, en dat gekoppeld aan de eerste gedachtenvorming rond het warmtenet destijds, leidde tot twee grote voorlichtingsavonden in juni 2019; die sessies met in totaal rond de 50-60 deelnemers uit de Zwinglilaan, zijn te zien als eerste bewustwordingssessies in de wijk, en daarmee een bouwsteen van het haalbaarheidsonderzoek en – uiteindelijk – van de Ver-KEN. In het bestuur van Ver-KENN zitten ook vertegenwoordigers van de Zwinglilaan.

De lezing vond plaats onder de titel: '*Klimaatverandering en oplossingen*'. Wat zijn de veranderingen en wanneer hebben zich de grootste veranderingen voorgedaan? We stonden stil bij het Verdrag van Parijs en het Klimaatakkoord. De lezing is gehouden als webinar, waaraan ongeveer 15-20 mensen deelnamen. Hoewel we hoopten op meer deelnemers, valt dit gezien de Corona-beperkingen, de noodzaak tot online bijeenkomen en het gegeven dat er zijn ouderen die geen gebruik (kunnen of willen) maken van online middelen, niet tegen. Corona houdt de gemoederen in deze groep veelal meer bezig dan het klimaat; dat is voor velen een 'ver-van-mijn-bed-show' als Corona zo duidelijk rondom aanwezig en dreigend is en mensen direct in hun privé-situatie treft.

Het webinar was zeer informatief en werd breed gewaardeerd door deelnemers. We hadden tussentijds een aantal vragen/stellingen voorgelegd aan de deelnemers over hoe ze de toekomst zien nu we weten dat we op een andere manier kunnen leven, werken en reizen. Velen waren van mening dat het goed zou zijn om nu door te pakken en het roer om te gooien. Een meer dan eens geformuleerde vrees was echter 'dat uiteindelijk alles toch wel bij het oude zou blijven'.

3.3.3 Informatiemarkt isoleren

Na de zomervakantie hadden we de informatiemarkt gepland. Deze is bij de voorbereiding in het kader komen te staan van de Collectieve Inkoopactie Isolatie vanuit Energie Verbonden (EV) en de Regeling Reductie Energiegebruik (RRE 2020).

Vanuit die achtergrond hebben we voor deze sessie samengewerkt met collega-energiecoöperatie HilverZon. Op die manier hoopten we meer inwoners in Kerkelanden, en breder in Hilversum, enthousiast te maken om hun huis te isoleren/verduurzamen. De markt vond plaats in de Emmaus Parochie; in een grote Corona-proof ruimte stonden tien stands. Vier bedrijven gaven informatie over hun isolatie-aanbod en -producten. Voor de markt hadden we ook zes Hilversummers bereid gevonden om hun ervaringsverhalen met het verduurzamen van hun huis te delen. En bewonersinitiatief Ver-KEN was aanwezig. Zij konden bekendheid geven aan hun plannen/ideeën voor de wijk. HilverZon en HET verzorgden gezamenlijk de communicatie-uitingen. De Gooi&Eembode plaatste een uitnodigend artikel met informatie.

Een paar huizenbezitters hadden een presentatie gemaakt. Een eigenaar van een verduurzaamde woning had zijn aannemer meegenomen, een ander maakte ook reclame voor duurzame biodiesel, die in Hilversum te verkrijgen is aan een pomp. Kortom, er was heel wat enthousiasme aanwezig. In totaal hebben tussen de 45 en 50 belangstellenden deelgenomen; ze hebben uitgebreid de tijd genomen om informatie op te halen en ervaringen uit te wisselen. Onder de eigenaren van de verduurzaamde huizen zijn contacten tot stand gekomen. En er waren bewoners die zich direct op hebben gegeven voor de Collectieve Inkoopactie Isolatie of een RRE-gesprek. Deze gesprekken zijn later ingevuld.

3.3.4 Energie-ochtend vrouwen met niet-Westerse achtergrond

We hebben als energiecoöperatie actief het contact gezocht met Versa Welzijn. Maatschappelijk werkers in de wijk krijgen veel horen van de bewoners waar zij aan huis komen. Sommige van hen maken zich zorgen over de toekomst, de overstap van aardgas naar een andere energiebron. 'Hoe moet dat dan met mijn CV-ketel?', 'Moet ik dan mijn zolder aanpassen?' etc. Het informatiegehalte onder deze doelgroep is, mede vanwege taalbarrières en sociaaleconomische positie, veelal minder hoog.

We zochten daarnaast ook speciaal contact met bewoners met een niet-Westerse achtergrond. Via Versa Welzijn hoorden we dat er wekelijks een vrouwengroep actief is, onder leiding van een Afghaanse vrouw. In overleg met haar is er een energieworkshop ontwikkeld en zijn er flyers verspreid onder de doelgroep.

Bij de sessie eind oktober waren we klaar voor de workshop; we verwachtten zes vrouwen die we op gepaste afstand van elkaar konden ontvangen. Helaas hadden we slechts één geïnteresseerde. We hebben achteraf contact gezocht met de vrouwen die zich hadden aangemeld. Sommigen bleken het moeilijk te vinden om 'nee' te zeggen en Corona speelde wederom een rol. Een ultieme poging om online de workshop aan te bieden, strandde op gebrek aan aanmeldingen.

We besluiten dat de workshop op later moment alsnog gegeven kan worden. Wat in het vat zit, verzuurt niet.

3.4 De tweede ronde bewonersavonden

Ter afsluiting van de haalbaarheidsstudie hebben we wederom bewonersavonden gehouden, waarbij alle wijkbewoners via een persoonlijke uitnodiging in de brievenbus zijn uitgenodigd, en tevens via advertenties in de sociale media. We hebben twee avonden gehouden, helaas vanwege de aanhoudende Corona-situatie via een online platform. Er hebben per avond ongeveer 20-30 bewoners deelgenomen, naast partners en belanghebbenden. Op beide avonden was de gemeente aanwezig en iemand van de woningbouwcorporaties.

3.4.1 Verloop en dynamiek 2^e ronde bewonersavonden

De partners hebben elk een presentatie van ongeveer 10 minuten gehouden: over het concept warmtenet, de techniek/infra, het concept wijkwarmtebedrijf en over het proces, de bewonersparticipatie. Tijdens en na deze presentaties en in de chat waren er veel vragen, die we voor een groot deel tijdens de sessies hebben kunnen beantwoorden.

De deelnemers toonden zich kritisch, men gebruikte de chat om zijn mening te laten horen en vragen te stellen. De afwijzende geluiden die in de eerste ronde bewonersavonden (in het voorjaar) geventileerd waren, kwamen niet terug. Het publiek was aandachtig, geïnteresseerd en nam actief deel.

Alle vragen en antwoorden zijn te lezen op de site van HET, onder het kopje **Veelgestelde vragen** op hetcooperatie.nl/kerkelanden.

De algemene reactie op deze tweede ronde avonden is te typeren als positief-kritisch. Enerzijds staat men zeker positief tegenover de verduurzamingskansen met het warmtenet, anderzijds is er nog veel onduidelijk en onzeker, te veel voor de nodige aanwezigen om zich al uit te spreken. Zo vinden sommigen dat dat het voorgestelde warmtenet veel extra energie vergt om te kunnen draaien (gemiddeld 30% aan additionele elektriciteit), en daarmee minder duurzaam is dan gehoopt. Andere pleiten ervoor om nog meer naar (nog niet uitontwikkelde) alternatieve technologieën te kijken: de sprekers leggen uit dat dat ook is gebeurd en die technieken, wel in eerste instantie zijn bekeken, maar juist omdat ze nog niet uitontwikkeld zijn, verder niet in het vervolg zijn meegenomen.

In de chat deelde men zijn meningen en zorgen. Men denkt dat het warmtenet mogelijk ingehaald wordt door nieuwe ontwikkelingen. De forse investering vindt men hoog. 'Wat een geld; alleen al de kosten voor inpanidige leidingen komt neer op 4.000 euro per aansluiting'.

3.4.2 De mening van de wijkbewoner gepolst: enquête

In het tweede deel van de bewonersavonden hebben we eerst de aanwezigen opgeroepen hun mening en visie met de projectleiders te delen. Dat leverde een verdiepende serie reacties en vragen op. Daarnaast hebben we ze gevraagd mee te doen aan een korte enquête, die online in te vullen was. We hebben antwoorden op de vragen direct met de deelnemers gedeeld. Op beide avonden kregen we van 13 deelnemers respons. De meeste aanwezigen zijn woningeigenaar (ongeveer 90%). De leeftijd op beide avonden - Ongeveer 80% is 50 jaar of ouder.

Als samenvattend beeld komt uit de poll naar voren dat respondenten het belangrijk vinden dat het warmtenet betaalbaar moet zijn voor iedereen in de wijk. Als het warmtenet betaalbaar is, is er – onder deze wijkbewoners en deelnemers aan de avonden en de poll – zeker interesse om mee te doen aan het warmtenet.

Sterker nog, ook als een warmtenet duurder is dan stoken op gas (wat nu zo lijkt te zijn) is een redelijk grote groep (20-46%) al bereid mee te gaan doen.

Daarnaast is er een stevige vraag om op de hoogte te blijven en zelfs actief mee te doen. Mocht het warmtenet er komen, dan geeft ook een derde tot de helft aan (waarschijnlijk) mee te willen gaan doen. Dat zijn bemoedigende reacties, zeker gezien het prille stadium waarin de voorstellen zich bevinden en de onzekerheden die er nog leven.

Als het warmtenet er zou komen, wil ook een groot deel (50 tot zelfs 90%) dat zo'n bedrijf stevig verankerd is in de wijk, en samen met de wijk en de bewoners wordt opgezet.

In de bijlage zijn de vragenlijst opgenomen en ook de resultaten van de vragenlijst inclusief figuren met resultaten.

4 HET haalbaarheidsonderzoek in de media

Om de opkomst op de bewonersavonden zo hoog mogelijk te laten zijn, hebben we eind januari naast het huis aan huis flyeren ook een advertentie geplaatst in de Gooi & Eembode. Herhaling is van belang om ons publiek voor een eerste keer te bereiken.

We hebben de Gooi & Eembode benaderd om bij de bewonersavonden aanwezig te zijn. Van de eerste avond heeft een aanwezige journalist verslag gedaan. Het werd een prominent artikel, waar we in konden lezen dat er zorgen zijn in de wijk over een duurzaam warmtenet en dat op de avond de kritische burger door de partners te weinig zou zijn gehoord.

Ook heeft in het Groene Boekje, de wijkkracht die vanuit De Koepel wordt uitgegeven en relatief veel wordt gelezen in de wijk, een artikel over de eerste ronde bewonersavonden gestaan. Hierbij is tevens een reactie van de groep kritische Kerkelanders geplaatst.

Voor de Informatiemarkt Isoleren is contact gezocht met de Gooi & Eembode. Er is een informatief en wervend artikel geplaatst. Daardoor zijn er nog een aantal bewoners op de markt afgekomen.

Verder is er geregeld op sociale media en onze website over de voortgang gerapporteerd en in de HET-NieuwsFlits. Ook heeft de gemeente, zeker in het najaar 2020, op de webpagina Hilversum Aardgasvrij over het onderzoek berichten geplaatst.

Al met al heeft het haalbaarheidsonderzoek de nodige aandacht gekregen, waarmee zowel de geïnformeerdeheid in de wijk is toegenomen, maar ook breder in Hilversum bewoners en andere stakeholders zijn meegenomen in de ideevorming over duurzame warmtevoorziening.

5 Conclusies en adviezen: Is een collectief warmtenet in Kerkelanden vanuit bewoners gezien haalbaar (te maken)

We hebben in dit deelproject invulling gegeven aan een essentieel onderdeel van de ontwikkeling van collectieve wijkwarmte, namelijk effectieve informatievoorziening en participatie van bewoners en andere stakeholders. Dit is essentieel om draagvlak op te bouwen, en dat draagvlak is essentieel om tot kansrijke verdere ontwikkeling, gedragen keuzes en effectieve realisatie te komen. Hoever zijn we hiermee in dit project gekomen?

5.1 Bereik in de wijk

We hebben met de bewonersavonden en andere informatie- en participatie-activiteiten een redelijk deel van de wijk bereikt. De informatie over het project is meerdere keren wijkbreed en via verschillende kanalen (flyers, wijkkrant, artikelen in GE-bode) verspreid. Het is lastig te traceren in hoeverre bewoners dat hebben gezien, gelezen of opgenomen, maar het heeft zeker een eerste basis van geïnformeerdheid gelegd.

Naar schatting zo'n 250 tot 300 bewoners hebben op actievere wijze deelgenomen, via de avonden, de klankbordgroep en de informatiesessies (isoleren, de grootouders, het e-loket). Het opkomen van Ver-KEN als actieve wijkgroep, voortgekomen uit de KBG, is het meest concrete en meer structurele resultaat; de wijk is zichzelf gaan organiseren en zal dit ook blijven doen, en met een bredere insteek dan alleen het warmtenet. Daarmee is het bereik in de wijk ook na afloop zeker gesteld.

Met de andere stakeholders in de wijk (woningbouwcorporaties, particuliere verhuurders, partijen in en om het winkelcentrum) zijn relaties opgebouwd of uitgebouwd; dat geeft een basis om in het vervolg verder op door te bouwen.

5.2 Conclusies

We kunnen uit dit deelproject een aantal hoofdconclusies trekken:

Qua proces:

- we hebben veel in gang gezet qua informatie en bespreken/toetsen van ideeën en opties:
 - bewoners weten nu veel meer dan vooraf, en hebben zich uitgebreid uit kunnen spreken;
 - wij (het consortium en gemeente) weten veel meer van de kijkrichting, visies en gevoeligheden in de wijk.

Bij elkaar zijn dus belangrijke stappen voorwaarts gezet en is een eerste mate van draagvlak opgebouwd.

- we zijn er nog lang niet: en omdat er nog veel slagen om de arm zijn rond het technisch optimaal scenario en de financiering, maar evenzeer rond de wettelijke kaders, de Transitievisie Warmte van de gemeente en de keuzes die ze daarin gaat maken de komende periode.

Qua inhoud:

- er is interesse om samen een warmtebron te ontwikkelen en samen met en in de wijk te organiseren
- er is een heldere vraag/behoefte om dat betaalbaar te laten zijn voor iedereen die er woont, dus alle Kerkelanders. Bij de keuze voor een warmtemethodiek is een centrale overweging om geen mensen achter te laten (zie ook deelrapport 1 en de afwegingen die daar worden gemaakt).
- Er is op korte termijn vooral draagvlak om eerst samen te gaan isoleren; dit is een bevestiging van de kijkrichting van de gemeente, en een zinnige investering zolang geen definitieve keuze is gemaakt voor de verdere ontwikkelingen.

5.2.1 Draagvlak in Kerkelanden voor een duurzaam warmtenet

Met de uitgerolde informatie- en participatiestrategie is een iteratief proces van convergentie naar een gezamenlijke kijkrichting in gang gezet. Dat heeft dus zeker zijn meerwaarde, in een veel betere informatie van bewoners en stakeholders en in een op gang gekomen reflectie- en afwegingsproces, en een eerste mate van draagvlak.

Maar dat proces is zeker niet voltooid: ook op het moment van schrijven is er nog veel uit te zoeken, zijn er veel onzekerheden en zijn er verschillende visies en voorkeuren. De beperkte voortgang in het onderzoeksproces is daar mede debet aan, veroorzaakt door de lange periode die het vergde om tot overeenstemming te komen over de beschikking en door de Corona-belemmeringen.

Dat betekent dat we grote stappen vooruit hebben gezet in het 'meenemen van de wijk' en de bewoners, dat de bewoners en de stakeholders veel beter geïnformeerd zijn over wat er mogelijk is in duurzame wijkwarmtevoorziening. En dat ze daar hun mening over hebben kunnen geven en gegeven hebben. Daarmee hebben we een aantal effectieve stappen omhoog gezet op de participatie- en informatieladder.

5.2.2 Omgang met weerstanden en twijfels

Bij aanvang was er, op basis van de begin 2020 verspreide informatie met de uitnodiging voor de eerste bewonersavonden, een primaire reactie van weerstand: die was voorstelbaar en invoelbaar, omdat er nog heel weinig bekend was. Angst en felle reacties zijn dan te plaatsen. We kunnen niet met zekerheid stellen dat die volledig is weggenomen. Wat we wel kunnen vaststellen is dat deze weerstand in de tweede ronde van bewonersconsultatie niet merkbaar is teruggekomen. Dat kan komen door de nu veel betere informatie en bevraging van bewoners. Maar er kunnen mogelijk ook andere verklaringen voor zijn, dat weten we niet.

Vanuit de KBG en de tweede ronde bewonersavonden is wel helder naar voren gekomen dat er serieuze, en weloordachte vragen zijn bij de voorstellen die door het consortium zijn gepresenteerd. Dat is geen weerstand of twijfel, wel een vorm van actief meedenken en kritisch reflecteren. Dat is waardevol, en dient ook in het vervolg van het proces een plek te krijgen.

5.2.3 KBG ontwikkelt door tot Ver-KEN

In dat vervolg zal de wijk zich ook structureel vertegenwoordigd weten. Eén van de centrale resultaten van dit deelproject is de totstandkoming van de Ver-KEN (met support van HET) als doorontwikkeling van de klankbordgroep, KBG. Met die groep gedreven wijkbewoners is een herkenbare vorm van vertegenwoordiging in Kerkelanden ontstaan, die voor beleidsmakers (gemeente, regio) en grotere stakeholders (WoBoCo's) een toegangspunt en spiegel- en toetsgroep geeft. Dat geldt ook voor het consortium, mocht dat in de gelegenheid komen de voorliggende plannen in een volgend stadium van ontwikkeling te brengen.

De Ver-KEN moet de komende tijd verder gestalte krijgen en in die rol ervaring opdoen. Dat zal deels zijn vanuit de verdere oriëntatie op het duurzame warmtenet en het wijkwarmtebedrijf, maar daarnaast wellicht ook autonoom als bewonersvereniging die zich breder richt op verduurzaming van de wijk en de weg inslaat naar energieneutraal. De samenwerking tussen HET en Ver-KEN zal een basis geven voor effectieve benadering van de wijk en haar bewoners en deze een georganiseerde vorm van betrokkenheid en participatie geven.

5.3 Adviezen: strategie voor een versterkt draagvlak in de wijk

We sluiten deze deelrapportage over het participatieproces en de draagvlakopbouw rond het duurzame wijkwarmtenet af met een aantal adviezen voor vervolg. Er is een aantal eerste stappen gezet, er zijn zeker zaken in gang gezet, maar het proces vergt nog vele verdere stappen.

1. We adviseren om het in gang gezette proces en de ontstane dynamiek in de wijk te blijven voeden en stimuleren. Dat kan via gerichte support voor de wijkgroep Ver-KEN en hun voorlopige koers op het bevorderen van isolatie-activiteiten. Hiermee wordt het vuurtje brandende gehouden. Isoleren en focus op RREW⁹ zullen het – gezien de al geplaatste grond – goed doen.

⁹ RREW = Regeling Reductie Energiegebruik, een stimuleringsregeling van de Rijksoverheid waar Hilversum aan meedoet, via de inzet van energiecoaches van HET en Hilverzon en een voucher voor kleine maatregelen voor

2. Betrek Ver-KEN bij te organiseren bijeenkomsten in de wijk als het gaat om de Transitievisie Warmte. Vooraf overleg met hen effent het pad naar draagvlak. Onderhoud en voed de relatie met Ver-KEN, in informatief opzicht, door nieuwsbrieven, website etc; en in communicatief opzicht.
3. Geef meer uitwerking aan de nog openstaande vragen, vooral ook in technisch en financieel perspectief. Het iteratieve proces vergt dat verdere draagvlakopbouw gevoed wordt met nader uitgewerkte technische opties en de financiële doorrekening daarvan. Een groot deel van de vragen in de tweede ronde bewonersavonden vloeide voort uit de behoefte aan meer duidelijkheid in afwegingen en keuzes.
4. Geef meer basis voor afstemming met centrale stakeholders, zoals de woningbouwcorporaties en de particulier verhuurders. Net zoals de bewoners is er ook bij deze groepen behoefte aan meer duidelijkheid qua technische optimale scenario's en financiële gevolgen. Huurders zijn nu als doelgroep in dit proces maar mondjesmaat benaderd en geconsulteerd. Met meer duidelijkheid voor de betrokken verhuurders kan deze grote groep bewoners beter meegenomen worden in het proces.
5. Geef als gemeente een duidelijker kijkrichting aan en communiceer die helder naar betrokkenen, zowel de bewoners als de andere stakeholders. De in het proces meerdere keren geformuleerde terughoudende opstelling (gemeente is geen opdrachtgever maar medefinancier en facilitator) heeft – vooral in het begin - de nodige vragen opgeroepen over de status van het project en de rol en belangen van het consortium.

burgers. Deze regeling is ook actief onder de aandacht gebracht bij deelnemers in het proces en op de bewonersavonden.

Bijlage: overzicht enquêteresultaten twee ronde bewonersavonden december 2020

Over de twee avonden hebben 28 mensen hun mening uitgebracht. We kunnen hiermee een globaal en indicatief beeld schetsen van wat er leeft in de wijk.

Het doel was niet om een representatief beeld van de hele wijk (alle wijkbewoners) te krijgen, wel om van de deelnemers – op basis van de op de avonden gepresenteerde informatie over het warmtenet – een wat meer dekkende opinie in beeld te krijgen. Dat is zeker gelukt.

Samenvattend beeld uit de poll:

Als het warmtenet betaalbaar is, is er – onder deze wijkbewoners en deelnemers aan de avonden – interesse in het warmtenet: sterker nog, ook als een warmtenet duurder is dan stoken op gas (wat nu zo lijkt te zijn) is een redelijk grote groep (20-46%) al bereid mee te gaan doen. Daarnaast is er een stevige vraag om op de hoogte te blijven en zelfs actief mee te doen. Mocht het warmtenet er komen, dan geeft ook een derde tot de helft aan (waarschijnlijk) mee te willen gaan doen. Dat zijn bemoedigende reacties, zeker gezien het prille stadium waarin de voorstellen zich bevinden en de onzekerheden die er nog leven.

Als het warmtenet er zou komen, wil ook een groot deel (50 tot zelfs 90%) dat zo'n bedrijf stevig verankerd is in de wijk, en samen met de wijk en de bewoners wordt opgezet.

Uitwerkingen en reacties per vraag en per avond:

Uitkomsten peiling onder bewoners Kerkelanden over Duurzame warmte voor de wijk eerste avond (3 december) en tweede avond (7 december 2020)

Aantal deelnemers uit de wijk en aantal reacties op poll:

Avond 1: 34 deelnemers overall, waarvan 24 bewoners, 13 reacties op poll

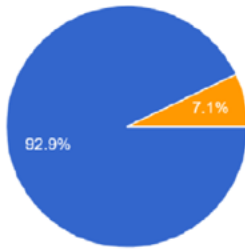
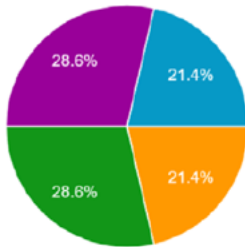
Avond 2: 31 deelnemers overall, waarvan 21 bewoners, 13 reacties op poll

Bij elkaar hebben we over de twee avonden dus van 26 wijkbewoners reacties op de vragen gekregen.

Vragen 1 en 2: Kenmerken respondenten:

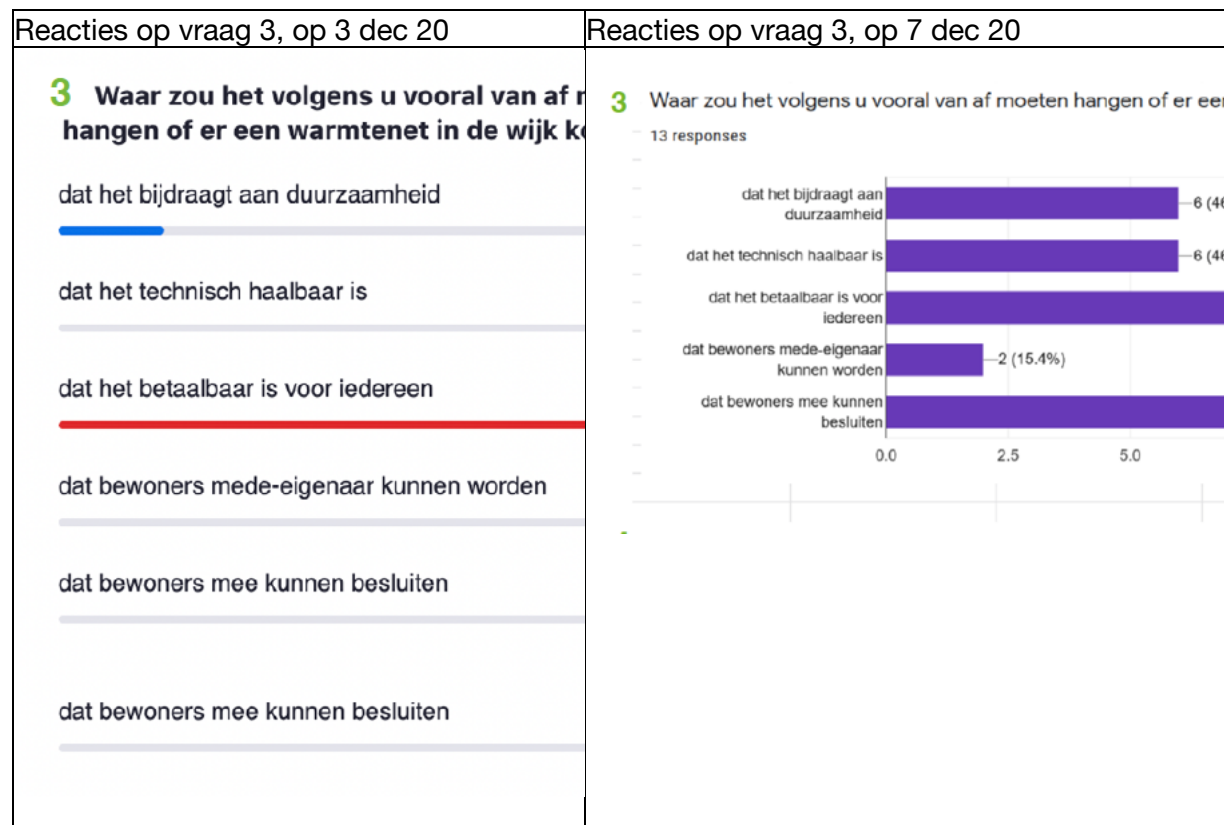
Op beide avonden bestond het publiek, de bewoners die gestemd hebben en in Kerkelanden wonen, grotendeels uit woningeigenaren: 85% op de eerste avond tegen 93% op de tweede avond.

De ouderen waren oververtegenwoordigd, de meeste stemmers zijn ouder dan 50 jaar: 84% tegen 79% op de tweede avond (enquêtegrafieken, zie hieronder).

Reacties op vraag 1/2, op 3 dec 20	Reacties op vraag 1/2, op 7 dec 20																
1 Wat is uw woonsituatie? Ik heb een eigen huis Ik heb een eigen appartement (in VvE) Ik heb een huurhuis van een woningbouwcorporatie Ik heb een huurhuis van een particuliere verhuurder 2 In welke leeftijdscategorie valt u? jonger dan 30 jaar 30-45 jaar 45- 60 jaar 61-70 jaar ouder dan 70 jaar	1 Wat is uw woonsituatie? 14 responses <table border="1"> <caption>Housing Situation Data</caption> <thead> <tr> <th>Woonsituatie</th> <th>Percentage</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Ik heb een eigen huis</td> <td>92.9%</td> </tr> <tr> <td>Ik heb een eigen appartement (in VvE)</td> <td>7.1%</td> </tr> </tbody> </table> 2 Wat is uw leeftijd? 14 responses <table border="1"> <caption>Age Distribution Data</caption> <thead> <tr> <th>Leeftijdscategorie</th> <th>Percentage</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>30-45 jaar</td> <td>28.6%</td> </tr> <tr> <td>45-60 jaar</td> <td>21.4%</td> </tr> <tr> <td>61-70 jaar</td> <td>28.6%</td> </tr> <tr> <td>ouder dan 70 jaar</td> <td>21.4%</td> </tr> </tbody> </table>	Woonsituatie	Percentage	Ik heb een eigen huis	92.9%	Ik heb een eigen appartement (in VvE)	7.1%	Leeftijdscategorie	Percentage	30-45 jaar	28.6%	45-60 jaar	21.4%	61-70 jaar	28.6%	ouder dan 70 jaar	21.4%
Woonsituatie	Percentage																
Ik heb een eigen huis	92.9%																
Ik heb een eigen appartement (in VvE)	7.1%																
Leeftijdscategorie	Percentage																
30-45 jaar	28.6%																
45-60 jaar	21.4%																
61-70 jaar	28.6%																
ouder dan 70 jaar	21.4%																

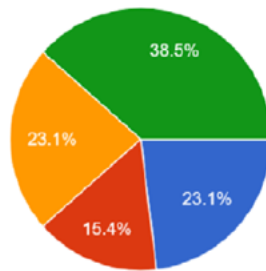
Vragen 3 en 4:

Op de vraag waar het volgens u vooral van af moet hangen óf er een warmtenet in de wijk komt (vraag 3), antwoordden de bewoners op beide avonden gelijkluidend: 85% vindt vooral dat zo'n warmtenet betaalbaar moet zijn voor iedereen. Andere redenen/argumenten wegen minder zwaar mee.

Op de vervolgvraag of *men dan betrokken wil zijn bij de besluitvorming over een warmtenet* (vraag 4) lagen de antwoorden wat verder uit elkaar. De meeste deelnemers willen 'op de hoogte gehouden worden via email' (46% / 38,5%). Op de eerste avond gaven deelnemers aan dat ze willen 'meedoen via Ver-KEN' (23%). De andere opties scoorden alle 8%.

Op de tweede avond gaven deelnemers aan dat ze meer bereid zijn om mee te praten (23%) en mee te doen (15%). Ook willen deelnemers meer meepraten én meedoen (23%). Bij elkaar genomen gaf van de deelnemers op de tweede avond 61% aan dat ze graag meedenken en meedoen, tegen 39% op de eerste avond.

Reacties op vraag 4, op 3 dec 20	Reacties op vraag 4, op 7 dec 20										
4 Hoe wilt u betrokken zijn bij de besluitvorming over of, en zo ja, hoe een warmtenet eruit zou zien? Selecteer het antwoord waar u het meest aan hecht. Meepraten via bewonersbijeenkomsten van de wijk Meedoen via bewonersinitiatief Ver-KEN Beide genoemde opties hierboven Op de hoogte gehouden worden via e-mail Ik hoef niet zonnodig betrokken te zijn Anders, Typ uw antwoord in de chat, start met de letter 'A'	4 Hoe wilt u betrokken zijn bij de besluitvorming over of, en zo ja, hoe een warmtenet eruit zou zien? 13 responses <table border="1"> <caption>Data for Pie Chart (December 7th)</caption> <thead> <tr> <th>Response Option</th> <th>Percentage</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Meepraten via bewonersbijeenkomsten van de wijk</td> <td>38.5%</td> </tr> <tr> <td>Meedoen via bewonersinitiatief Ver-KEN</td> <td>23.1%</td> </tr> <tr> <td>Beide genoemde opties hierboven</td> <td>15.4%</td> </tr> <tr> <td>Op de hoogte gehouden worden via e-mail</td> <td>23.1%</td> </tr> </tbody> </table>	Response Option	Percentage	Meepraten via bewonersbijeenkomsten van de wijk	38.5%	Meedoen via bewonersinitiatief Ver-KEN	23.1%	Beide genoemde opties hierboven	15.4%	Op de hoogte gehouden worden via e-mail	23.1%
Response Option	Percentage										
Meepraten via bewonersbijeenkomsten van de wijk	38.5%										
Meedoen via bewonersinitiatief Ver-KEN	23.1%										
Beide genoemde opties hierboven	15.4%										
Op de hoogte gehouden worden via e-mail	23.1%										

Al met al is er dus onder de aanwezigen een redelijk gedragen behoefte en wens actief mee te denken en zelfs mee te doen.

Vragen 5, 6 en 7:

Op de vraag of men (de bewoner) mee zou doen, als er een warmtenet zou komen (vraag 5) werd de eerste avond minder uitgesproken gereageerd dan op de tweede avond. Van de eerste groep deelnemers geeft niemand aan dat 'zeker' te doen, tegen 14% (2 deelnemers) op de tweede avond. Op beide avonden gaf ruim een derde (36%) aan 'waarschijnlijk' mee te doen. Bij elkaar is dus een derde tot de helft van de respondenten van zins aan te sluiten als er een warmtenet zou komen. Eenzelfde aantal doet dat 'misschien' (55% tegen 29%).

Over het algemeen staan de bewoners dus relatief positief tegenover een warmtenet voor de wijk. Bovenstaande drie antwoordcategorieën (Ja, zeker - Ja, waarschijnlijk wel - Misschien) opgeteld leveren respectievelijk 91% en 79% op voor het meedoen aan een warmtenet.

Reacties op vraag 5, op 3 dec 20	Reacties op vraag 5, op 7 dec 20
5 Als er een warmtenet zou komen in de wijk, doet u dan mee? Ja, zeker (0) 0% Ja, waarschijnlijk wel (4) 36% Misschien (6) 55% Waarschijnlijk niet (0) 0% Zeker niet (1) 9%	5 Als er een warmtenet zou komen in de wijk, doet u dan mee? 14 responses ● Ja, zeker ● Ja, waarschijnlijk wel ● Misschien ● Waarschijnlijk niet ● Zeker niet

Bij de vraag *Wat de reden(en) was om wel of niet mee te doen aan een warmtenet* (vraag 6) geeft eer dan de helft van de stemmers/ bewoners aan het heel belangrijk te vinden wat het ze gaat kosten: (73% - 64%). Op de eerste avond vond 27% het belangrijk dat er ook andere opties worden/ zijn doorberekend. Voor de respondenten hangt hun voorkeur niet af van het standpunt van de gemeente en ook niet van de burens of zij meedoen.

Reacties op vraag 6, op 3 dec 20	Reacties op vraag 6, op 7 dec 20
6 Waar hangt het vooral vanaf of u mee zou doen aan een warmtenet? Van mijn burens, als zij meedoen, doe ik ook mee. (0) 0% Van de gemeente: als die het een goede zaak vindt doe ik mee (0) 0% Van de vraag of bewoners mee kunnen beslissen, bv via Ver-KEN (0) 0% Van wat het me/ons gaat kosten. (8) 73% Van niets. Ik ga sowieso meedoen. Ik vind het fijn dat wij 'eigen' warmte kunnen opwekken. (0) 0% Van niets: ik ga sowieso NIET meedoen. (0) 0% Van hoe duurzaam het is. (0) 0% Anders, Typ uw antwoord in de chat, start met (3) 27%	6 Waar hangt het vooral vanaf of u mee zou doen aan een warmtenet? 14 responses ● Van mijn burens, als zij meedoen, doe ik ook mee. ● Van de gemeente: als die het een goede zaak vindt doe ik mee ● Of bewoners mee kunnen beslissen, b... ● Van wat het me/ons gaat kosten. ● Van niets, ik ga sowieso meedoen. ● Fijn dat wij 'eigen' warmte kunnen op... ● Ik ga waarschijnlijk NIET meedoen, ge... ● Zelf keuze mogelijkheid. Geen proefk...

Bij vraag 7 *'welke rol wilt u dan hebben als het warmtenet er komt?'* geeft bijna een derde van de respondenten (30%) aan dat ze goed op de hoogte gehouden wil worden. Eén op de vijf (20%) wil ook graag meedoen in het opzetten van een wijkwarmtebedrijf. Op eerste avond ziet 50% van de ondervraagden geen speciale rol voor zichzelf weggelegd, op de tweede avond is dit beduidend lager, 15%.

De bewoners op de tweede avond tonen meer behoefte aan en wil tot betrokkenheid: bij elkaar genomen geeft 54% van de respondenten aan te willen 'meedenken tot mede-eigenaar worden'. Oftewel, meer dan de helft van de aanwezigen wil meedoen.

Reacties op vraag 7, op 3 dec 20	Reacties op vraag 7, op 7 dec 20
7 Als er een warmtenet zou komen in de wijk, welke rol ziet u daarin voor uzelf weggelegd? Ik wil graag goed op de hoogte worden gehouden. (3) 30% Ik wil graag meedenken en meepraten (0) 0% Ik wil graag meebeslissen over de plannen (0) 0% Ik wil graag meedoen: zelf actief zijn in het ontwikkelen van plannen (0) 0% Ik wil graag meedoen: samen opzetten van een wijkwarmtebedrijf (2) 20% Ik wil graag mede-eigenaar kunnen worden: als ik kan investeren, wil ik wel meefinancieren (0) 0% Ik zie geen speciale rol voor mezelf (5) 50%	7 Als er een warmtenet zou komen in de wijk, welke rol ziet u daarin voor uzelf weggelegd? 13 responses - Ik wil graag goed op de hoogte worden gehouden - Ik wil graag meedenken en meepraten - Ik wil graag meebeslissen over de plannen - Ik wil graag meedoen: zelf actief zijn in het ontwikkelen van plannen - Ik wil graag meedoen: samen opzetten van een wijkwarmtebedrijf - Ik wil graag mede-eigenaar kunnen worden w... - Ik zie geen speciale rol voor mezelf

Over de twee avonden gezien is er dus redelijk grote wil actief betrokken te zijn en op de hoogte gehouden te worden.

Vragen 8 en 9:

Met de stelling (vraag 8) als er een warmtenet komt, zie ik dat graag samen met de burens, voor en in de wijk opgezet, was op de eerste avond 50% het (overwegend) mee eens, op de tweede avond zelfs 92%. Dat is een bemoedigende en ondersteunende reactie.

Reacties op vraag 8, op 3 dec 20	Reacties op vraag 8, op 7 dec 20
8 Stelling: Als er een warmtenet komt, zie ik een wijkwarmtebedrijf graag samen met de burens, voor en in de wijk opgezet. Helemaal mee eens (1) 10% Overwegend mee eens (5) 50% Overwegend mee oneens (2) 20% Helemaal mee oneens (2) 20%	8 Stelling: Als er een warmtenet komt, zie ik een wijkwarmtebedrijf graag samen met de burens, voor en in de wijk opgezet. 13 responses - Helemaal mee eens - Overwegend mee eens - Overwegend mee oneens - Helemaal mee oneens

Vraag 9 handelde over de kostenafweging bij aansluiting. De vraag luidde: 'De gasprijs gaat de komende jaren wellicht omhoog. Een warmtenet is nu nog duurder dan verwarmen op aardgas. Wanneer wordt een warmtenet voor u interessant?' Hierop reageerde 20% resp. 46% van de deelnemers dat het warmtenet nu al interessant is, ondanks het huidige prijsverschil. Het antwoord 'Pas als het niet meer duurder is dan stoken op gas, wordt het interessant' scoorde op de eerste avond het hoogst, 40%, maar op de tweede avond lag dat lager: 23% koos dit antwoord.

Reacties op vraag 9, op 3 dec 20	Reacties op vraag 9, op 7 dec 20
9 De gasprijs gaat de komende jaren wellicht omhoog. Een warmtenet is nu nog duurder dan verwarmen op aardgas. Wanneer wordt een warmtenet voor u interessant? Ik vind dat nu al interessant, want duurzaam en lokaal, ook al betaal ik dan iets meer. (2) 20% Pas als het niet meer duurder is dan stoken op gas, wordt het interessant (4) 40% Pas als het gas afgesloten wordt, ben ik bereid over te stappen. (3) 30% Als de levering van aardgas stopt, ga ik liever zelf anders verwarmen, niet via een warmtenet. (0) 0% Anders, Typ uw antwoord in de chat, start met (1) 10%	9 De gasprijs gaat de komende jaren wellicht omhoog. Een warmtenet is nu nog duurder dan verwarmen op aardgas. Wanneer wordt een warmtenet voor u interessant? 13 responses ● Ik vind dat nu al interessant, want duurzaam en lokaal, ook al betaal ik iets meer. ● Pas als het niet meer duurder is dan stoken op gas, wordt het interessant ● Pas als het gas afgesloten wordt, ben ik bereid over te stappen. ● Als de levering van aardgas stopt, ga ik liever zelf anders verwarmen, niet via een warmtenet.

Aanvullende antwoorden en toelichtingen bij de vragen en reacties:

Toelichting op poll 3 dec

Vraag 3 - anders:

- Ligt aan de VVE of die mee doet. Reactie: ja dat is logisch en doorgaans niet zo makkelijk. Ik gaf 'anders' aan: ik wil de alternatieven beter zien: Reactie: hopelijk is dat in de presentaties en het verslag helderder geworden. Vergelijking meerdere bronnen is voor ons ook essentieel: Reactie HET en WN: dat is in afwegingskader in begin allemaal tegen elkaar afgezet, en de meest haalbare alternatieven zijn verder uitgewerkt en vergeleken.

Vraag 7:

Ik zal gaan combineren met een houtkachel om gegarandeerd te zijn van een warmtebron. Momenteel sta ik niet te springen om over te stappen omdat ik niet overtuigd ben van voldoende warmtecapaciteit en ook op het milieuvriendelijke heb ik een andere visie. Ik vind het feit dat de bladen van de windmolens en de zonnepanelen niet gerecycled kunnen worden niet wordt mee genomen in de opwekking van 'groene' energie. Zoals ik het nu uit onderzoek haal, kan kernenergie (als voorloper van kernfusie) als de schoonste manier van energieopwekking worden beschouwd. Maar dat is geen populaire mening denk ik. Ook de opwekking uit een stilstaand water zal uiteindelijk minder rendabel zijn omdat de temperatuur daalt en niet wordt aangevuld met vers warm water.

Reactie: er valt zeker verder te vergroenen in de invoeding op het warmtenet. Kernenergie is erg duur en niemand wil centrales bouwen. Het water wordt elk jaar door de zon opnieuw opgewarmd en is dus in feite een groot zonnepaneel.

Poll 7 dec - geen open antwoorden mogelijk

"Ik vind het toch jammer dat de vraagstelling in de enquête weinig ruimte laat voor motivatie waarom je twijfelt of het helemaal niet ziet zitten, Want mogelijk kunnen jullie mijn bezwaren wegnemen :-)" Reactie: ja dat is jammer. Maar er komen nog vele rondes van uitwerking en overleg ook met bewoners, wellicht dat daarin meer intensief afgestemd en overlegd kan worden.